Tijdschrift voor Openbare Financiën

NUMMER 1

Gasbankieren in het publieke belang

A.R. Spanjer

Conjunctuurbeweging en begrotingsbeleid in de eurozone

R. Inklaar, R. Jong-A-Pin en J. de Haan

De toekomst van de 'dubbeltax'

R.J.E. Dijkstra en C.A. de Kam

Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën

Sdu UITGEVERS

38e JAARGANG 2006

Tijdschrift voor Openbare Financiën

Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën
De Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën is ontstaan uit een fusie tussen de Stichting IOO en de Nederlandse Vereniging voor Openbare Financiën. De stichting is vernoemd naar prof. dr. Wim Drees (1922-1998), die werkzaam was in de theorie en de praktijk van de openbare financiën. Hij was onder andere waarnemend directeur van het Centraal Planbureau, buitengewoon hoogleraar Openbare Financiën aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, Thesaurier-Generaal bij het Ministerie van Financiën, minister van Verkeer en Waterstaat en lid van de Algemene Rekenkamer.
De Dreesstichting is een particuliere en onafhankelijke non-profit instelling. Met de bevordering van onderzoek, het uitgeven van het *Tijdschrift voor Openbare Financiën* en de organisatie van symposia streeft de Dreesstichting ernaar het inzicht in de financiële, bestuurlijke en sociaal-economische aspecten van het overheidsbeleid te vergroten en de belangstelling daarvoor te stimuleren. Het *Tijdschrift voor Openbare Financiën* is bestemd voor eenieder die geïnteresseerd is in de economie van de publieke sector en de financiële aspecten van het openbaar bestuur.

Bestuur van de Dreesstichting
Prof. dr. C.A. de Kam (voorzitter), drs. A.P. Ros (secretaris-penningmeester), prof. dr. A.F.P. Bakker, drs. P.J.C.M. van den Berg, drs. C.C.H.J. Driessen, prof. dr. K.P. Goudswaard, prof. dr. J.G.A. van Mierlo, prof. dr. N.P. Mol, drs. C. Oudshoorn, drs. M.A. Ruys, prof. dr. H.A.A. Verbon, prof. dr. J.A. Vijlbrief, prof. dr. F.A.A.M. van Winden en dr. D.J. Kraan (directeur).

Redactieraad
Prof. dr. A.F.P. Bakker, prof. dr. P.T. de Beer, prof. dr. A.L. Bovenberg, prof. dr. F.A.G. den Butter, drs. J.A. van Dijken, drs. R. Goudriaan, prof. dr. Ph.R. de Jong, prof. dr. J.G.A. van Mierlo, prof. dr. N.P. Mol, prof. dr. C.W.A.M. van Paridon, prof. dr. C.G.M. Sterks en prof. dr. J.A. Vijlbrief.

Kernredactie
Drs. P.J.C.M. van den Berg, prof. dr. K.P. Goudswaard, prof. dr. C.A. de Kam, drs. H.M. van de Kar en drs. A.P. Ros.

Eindredactie
Drs. A.P. Ros

Bureauredactie
W.G.M. Heijsteeg

Redactieadres
Dreesstichting
Postbus 95328
2509 CH Den Haag
tel. 06 - 24256297
e-mail ros@few.eur.nl

Uitgever
Sdu Uitgevers, Den Haag, mevr. A.D.M. van Leeuwen

Vormgeving
Villa Y, Den Haag

Zetwerk en opmaak
www.az-gsb.nl, Den Haag

Druk
Giethoorn Ten Brink, Meppel

Abonnementen
Jaarabonnement voor instellingen: € 99,95 (excl. BTW en verzendkosten)
Jaarabonnement voor particulieren: € 69,- (excl. BTW en verzendkosten)
Losse nummers: € 22,- (incl. BTW, excl. verzend- en administratiekosten)
Vrienden en donateurs van de Wim Dreesstichting betalen een speciale prijs.

Sdu Klantenservice
Postbus 20014
2500 EA Den Haag
Tel. (070) 378 98 80, fax (070) 378 97 83,
e-mail sdu@sdu.nl

Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan de Klantenservice

Wij verwerken uw gegevens voor de uitvoering van de (abonnements)overeenkomst en om u van informatie te voorzien over Sdu Uitgevers bv en zorgvuldig geselecteerde andere bedrijven. Als u geen prijs stelt op deze informatie, kunt u dit schriftelijk melden bij Sdu Klantenservice, Postbus 20014, 2500 EA Den Haag. Voor informatie over onze leveringsvoorwaarden kunt u terecht op www.sdu.nl. Abonnementen gelden voor minimaal één jaar.

Tijdschrift voor Openbare Financiën verschijnt zes keer per jaar.

Citeervoorbeeld:
Wilms, P.J.M. (2003), De organisatie van de rijksdienst: feiten en cijfers, *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 35(1), 6-14

© 2006 Sdu Uitgevers bv
ISSN 1570-9361

Nederlands uitgeversverbond
Groep uitgevers voor vak en wetenschap

Van de redactie 3

Gasbankieren in het publieke belang 4
A.R. Spanjer

Conjunctuurbeweging en begrotingsbeleid in de eurozone 14
R. Inklaar, R. Jong-A-Pin en J. de Haan

De toekomst van de 'dubbeltax' 20
R.J.E. Dijkstra en C.A. de Kam

Verschenen 38

Van de redactie

In het eerste artikel van dit nummer vraagt *Spanjer* zich af welke rol gasbankieren voor ons land zou kunnen spelen. Het gaat hierbij om inkoop, verkoop, opslag en bewerking van aardgas. Gasbankieren biedt Nederland de kans langer zijn belangrijke positie op de Europese gasmarkt te behouden. Afgezien van dit overwegend politieke argument, dient de wenselijkheid van een dergelijk streven beoordeeld te worden op basis van de mate waarin het bijdraagt aan de borging van de publieke belangen op de gasmarkt. Het blijkt dat gasbankieren op alle belangrijke in het geding zijnde publieke belangen een positieve invloed kan hebben. Hierdoor lijkt het verstandig gasbankieren niet impliciet zoals nu het geval is, maar voortaan expliciet aan te merken als langetermijndoelstelling van het energiebeleid.

Inklaar, Jong-A-Pin en *De Haan* onderzoeken in hoeverre een sterke samenhang in het monetaire beleid en het begrotingsbeleid van de EMU-deelnemers kan leiden tot synchronisatie van de conjunctuurbewegingen van deze landen. Met name Griekenland, Portugal en Spanje lopen thans met hun conjunctuur sterk uit de pas. Uit het onderzoek komt naar voren dat de bestaande verschillen in de stand en het momentum van de conjunctuurbeweging in de landen die deel uitmaken van eurozone in de toekomst zullen afnemen. De mate en het tempo waarin dat gebeurt, hangen af van de ontwikkeling van de determinanten van de synchronisatie van nationale conjunctuurschommelingen. Wanneer de EU-lidstaten die deelnemen aan de EMU hun begrotingsbeleid coördineren, en de stand van de conjunctuur in de EMU-landen dientengevolge convergeert, krijgt het monetaire beleid van het ESCB steviger grond onder de voeten.

Dijkstra en *De Kam* analyseren de dubbele belastingheffing op door vennootschappen behaalde winst in de 'oude' EU-lidstaten. In 11 van deze 15 landen wordt zo'n 'dubbeltax' geheven. Tegenover het nadeel van de dubbele heffing staat het voordeel dat dit klassieke stelsel internationaal neutraal uitwerkt. Bij een toenemende Europese integratie gaat dit voordeel steeds sterker wegen. In het verleden hanteerden sommige landen een alternatief stelsel, waarin er op de een of andere wijze een verrekening tussen de vennootschaps- en de inkomstenbelasting mogelijk is. Dit verrekeningsstelsel is echter op zijn retour, juist als gevolg van de voortschrijdende economische integratie. Behalve dat de EU-landen convergeren wat betreft het gehanteerde stelsel, is er ook een gemeenschappelijke trend in de hoogte van de dubbeldruk. Die daalde in de afgelopen twee decennia sterk, met name in de jaren 1985-1995. Gemiddeld nam de dubbeldruk sinds 1985 af met maar liefst 30 procentpunten. Voor de komende jaren wordt een verdere daling verwacht, met name als gevolg van tariefverlagingen in de vennootschapsbelasting.

Arie Ros
eindredacteur

Gasbankieren in het publieke belang

*A.R. Spanjer**

Samenvatting

Gasbankieren biedt Nederland de kans langer haar belangrijke positie op de Europese gasmarkt te behouden. Afgezien van dit overwegend politieke argument, dient de wenselijkheid van een dergelijk streven beoordeeld te worden op basis van de mate waarin het bijdraagt aan de borging van de publieke belangen op de gasmarkt. Dit artikel tracht hiertoe een aanzet te geven. Het blijkt dat gasbankieren op alle belangrijke in het geding zijnde publieke belangen een positieve invloed kan hebben. Hierdoor lijkt het verstandig gasbankieren niet impliciet zoals dat tot voor kort lijkt te zijn geweest, maar voortaan expliciet aan te merken als langetermijndoelstelling van het energiebeleid. De meest recente visie van de minister van Economische Zaken op de gasmarkt stemt in dit opzicht positief.

Trefwoorden:

Gasmarkt, gasbankieren, publieke belangen, energiebeleid

1 Inleiding

Nederland bezit al bijna een halve eeuw een sterke positie op de internationale gasmarkt. Dit is te danken aan de ontdekking van het Groningenveld in 1959, die mede heeft geleid tot het ontstaan van de huidige Europese gasmarkt. Dankzij dit reusachtige veld kon Nederland al in de jaren zestig exportcontracten afsluiten met een lage minimumafnameverplichting en een hoog gecontracteerd leveringsplafond. Andere leverantiecontracten waren door het ontbreken van flexibele productiecapaciteit op andere gaswinningslocaties veel rigider. Het Groningenveld zette Nederland op de kaart als zeer belangrijke speler op de Europese gasmarkt.

Internationale ontwikkelingen en een teruglopende binnenlandse gasproductie wijzen echter op een kleinere toekomstige rol van Nederland als energieleverancier. Ons land zou daar mogelijk tegenwicht aan kunnen bieden door zich meer te richten op een rol als *gasbankier*: inkoop, verkoop, opslag en bewerking van aardgas. Vanuit economisch oogpunt is een vooraanstaande rol van een land op een internationale markt misschien niet het meest relevante argument – in essentie gaat het economen om de efficiëntie van de gasmarkt, niet om de rol die Nederland hierop speelt. Maar politiek gezien is het argument hoogst relevant – zo langzamerhand begint het besef door te dringen dat de gasmarkt sterk gepolitiseerd is, en dat hierdoor politieke argumenten zwaarwegend kunnen zijn. Het instandhouden van een nationale gasindustrie is maar één van de verschillende publieke belangen die kunnen worden geïdentificeerd met betrekking tot de Nederlandse gasmarkt. Ingeval andere publieke belangen door dit beleidsstreven zouden worden geschaad, lijkt de beoogde positie als gasbankier kwestieus. De vraag of gasbankieren voordelig is voor Nederland, moet dus beantwoord worden door na te gaan wat de invloed van een rol als gasbankier op het geheel van publieke belangen zal zijn. Is deze invloed overwegend positief, dan is het doel nastrevenswaardig; in het andere geval kunnen beleidsmakers hun doel beter bijstellen. Dit artikel tracht een aanzet te geven voor de gewenste

* De auteur is als PhD-fellow verbonden aan de Afdeling Economie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden. E-mail: a.r.spanjer@law.leidenuniv.nl.

beleidsanalyse. Gasbankieren blijkt op alle relevante publieke belangen een positieve invloed te kunnen hebben.

Dit artikel bespreekt in paragraaf 2 de ontwikkelingen op de internationale gasmarkt en de kansen die hierdoor voor Nederland ontstaan om zich te ontwikkelen tot gasbankier. Paragraaf 3 analyseert aan de hand van de in het geding zijnde publieke belangen in hoeverre een rol als gasbankier nastrevenswaardig is. Dit artikel sluit in paragraaf 4 af met een conclusie.

2 Gasbankieren

2.1 Inleiding

De internationale gasmarkt is aan grote veranderingen onderhevig. Er zullen in de nabije toekomst naar verwachting enkele grote energiereuzen overblijven op de markt, zoals Electricité de France, EOn en Enel. De Nederlandse ondernemingen zijn relatief klein, en kunnen op den duur een overnameprooi voor de genoemde energiereuzen zijn. Dit probleem doet vooral opgeld gezien het feit dat de vorming van een Nederlandse nationale kampioen (door een fusie van Essent, Eneco en NUON) verboden is door de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa). Hoewel er, in plaats van de bij aanvang van de liberalisering geanticipeerde volledig geïntegreerde interne Europese gasmarkt, waarschijnlijk sprake zal zijn van een aantal regionale markten op het Europese continent – waarbij Nederland, samen met bijvoorbeeld Duitsland, België, Luxemburg en Frankrijk de Noordwesteuropese gasmarkt zou kunnen gaan vormen – is de verwachting dat zelfs een nationale kampioen te klein zal zijn om op lange termijn een significante rol op de oligopolistische Europese gasmarkt te kunnen spelen. Daarvoor zijn de andere Europese partijen inmiddels te groot geworden. Kortom, een overname van de Nederlandse energiebedrijven is waarschijnlijk.

Dat Nederland klein is, hoeft niet vanzelfsprekend te betekenen dat wij in de toekomst geen rol meer kunnen spelen op de internationale gasmarkt. Sterker nog: Nederland is van oudsher een belangrijke en maatgevende speler in Europa. En er zijn mogelijkheden om een speler van formaat te blijven. Ons land kan zich namelijk richten op de rol van *bankier* op de Europese gasmarkt. Dit kan betekenen dat de Nederlandse gasindustrie ook in de toekomst een belangrijke rol blijft spelen. Dit zal niet alleen voordelen voor Nederland zelf opleveren, maar ook Europa is hierbij gebaat, aangezien onze gasbancaire activiteiten een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van de Noordwesteuropese gasmarkt. Allereerst komen de vragen wat gasbankieren inhoudt en waarom nu juist Nederland voor deze functie geschikt is, aan de orde.

2.2 Wat is gasbankieren?

De naam zegt het al: een partij die zich als zodanig opwerpt wordt als het ware een bankier in gas.[1] Hierbij valt te denken aan: het verzorgen van diensten als gasopslag, stabilisering van de samenstelling van het gas, levering van seizoensflexibiliteit en piekgas en het fungeren als doorvoerland van gas. Ook zou Nederland buitenlands, voornamelijk Russisch, gas kunnen importeren, dit gas opslaan en weer doorverkopen wanneer de tijd daar rijp voor is. Zoals gezegd bezit Nederland op dit moment reeds een sterke positie op de gasmarkt. Denk aan de bestaande noord-zuidverbindingen die door Nederland lopen, en aan de belangrijke oost-westverbinding tussen Oude Statenzijl en Bacton in het Verenigd Koninkrijk. Ook is Nederland een belangrijke leverancier van flexibiliteit(sdiensten). Deze positie zou ons land in de toekomst kunnen uitbouwen, want het bezit een aantal kenmerken die het in

1 Zie Estrada *et al.* (1988).

combinatie met de te verwachten internationale ontwikkelingen een goede uitgangspositie verschaft ten aanzien van verschillende gasbankierdiensten.

2.3 Waarom gasbankieren in Nederland?

Nederland heeft sinds 1959 de beschikking over het Groningenveld. Behalve de enorme omvang[2], bezit dit veld de unieke mogelijkheid tot een flexibele productieomvang. Deze flexibele productie stelt Nederland in staat om relatief gemakkelijk, snel en goedkoop[3] de productie aan te passen en zodoende fluctuaties in het afnamepatroon op te vangen. Uiteraard raakt het Groningenveld naarmate de tijd vordert steeds verder uitgeput: op 1 januari 2004 bedroeg de schatting van de resterende reserves nog 'slechts' 1.034 bcm.[4] Het gevolg van dit steeds leger wordende veld is dat de druk terugloopt. Dit resulteert in verminderde mogelijkheden tot flexibele productie. Dit is ook de reden dat er veel is en wordt geïnvesteerd in compressoren en opslagfaciliteiten om enerzijds de druk en dus de flexibele productie op niveau te houden en anderzijds een verlaagd productieniveau te kunnen opvangen in tijden van hoge vraag. Al deze investeringen ten spijt, gas is een niet hernieuwbare grondstof, zodat het Groningenveld ooit zal leegraken. Dit zal weliswaar een belangrijk voordeel voor Nederland wegnemen, maar ook zonder dit veld kan Nederland zich nog uitstekend handhaven als gasbankier. Nederland heeft namelijk nog meer ijzers in het vuur, zoals de geografische positie, de aanwezige gasinfrastructuur en -kennis en de mogelijkheden tot gasopslag. Nederland ligt op een centrale positie in het Europese gassysteem, waardoor het goed als knooppunt kan fungeren. Door deze centrale ligging kan Nederland flexibiliteitsdiensten dichtbij de afnemers – dus tegen lage kosten – aanbieden. Ook biedt de centrale ligging mogelijkheden tot doorvoer van gas. Nederland is al jaren een belangrijke exporteur en heeft dus aanzienlijke marktkennis in huis, evenals een goede reputatie. Ook bezit Nederland, als gevolg van al leeggehaalde of nog leeg te halen gas- en zoutvelden van hoge kwaliteit, goede mogelijkheden tot gasopslag.

Kortom, Nederland heeft van oudsher een belangrijke rol gespeeld op de Europese gasmarkt en doet dat nog steeds. Er zijn mogelijkheden aanwezig om deze rol in de toekomst te behouden of zelfs uit te bouwen. Buiten de hierboven besproken kenmerken van de Nederlandse markt wordt de gunstige uitgangspositie verder versterkt door ontwikkelingen op de internationale gasmarkt. De situatie op de internationale gasmarkt heeft onherroepelijk tot gevolg dat de vraag naar flexibiliteit bij de levering zal gaan stijgen. Volgens het International Energy Agency (IEA) zal de gasvraag van de EU-25 zonder verandering in het beleid stijgen van ongeveer 500 bcm in 2000 naar bijna 800 bcm in 2030.[5] De productie zal echter dalen. Volgens cijfers van het Clingendael International Energy Programme (CIEP)[6] zal het aanbod in de EU-25 dalen van ruim 200 bcm in 2000 naar ongeveer 50 bcm in 2030. Deze cijfers impliceren dat een groter aandeel van de gasbehoefte uit landen buiten Europa – voornamelijk Rusland, maar ook bijvoorbeeld Iran en Algerije – zal moeten komen. Het gevolg van deze grotere importafhankelijkheid is dat het gas dat wordt geïmporteerd uit deze landen, over zeer lange afstanden

2 De totale omvang bedroeg ongeveer 2.800 mld m³ (bcm). Zie Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen-TNO (2004).

3 Het Groningenveld is niet alleen vanwege de enorme omvang goedkoop (schaalvoordelen), maar ook vanwege het feit dat het een landlocatie is. Landlocaties zijn goedkoper dan zeelocaties.

4 'Slechts' is hier relatief. Absoluut gezien is 1.034 bcm namelijk een flinke hoeveelheid, vooral ten opzichte van de Europese vraag in 2000 van ongeveer 500 bcm per jaar.

5 Zie International Energy Agency (2004).

6 Zie Algemene Energieraad (2005).

getransporteerd moet worden. Kenmerkend voor gastransport is het grote aandeel van de vaste kosten, bijvoorbeeld de kosten van aanleg van de pijpleidingen. Hoe groter de transportafstand van het gas, des te groter zal het aandeel van deze vaste kosten in de totale kosten zijn. De pijpleidingen zullen immers steeds langer worden. Dit geeft de exportlanden een prikkel om de beschikbare capaciteit zoveel als mogelijk maximaal te benutten, met als gevolg weinig mogelijkheden tot het aanbieden van flexibiliteit in de leveringen. Flexibiliteit is echter van essentieel belang voor degenen die het gas afnemen. Zonder flexibiliteit lopen zij het risico van hoge boetes voor onbalans en kunnen zij niet voldoen aan de grillige vraag van hun eigen afnemers: bedrijven en gezinnen. De vraag naar flexibiliteit zal toenemen als gevolg van deze combinatie van economische prikkels bij de gasproducenten en de toenemende importafhankelijkheid. Een aanvullende oorzaak van een grotere behoefte aan flexibiliteit is het feit dat de vraag uit de elektriciteitssector naar verwachting zal toenemen. De vraag uit deze sector is zeer gevoelig voor veranderingen in de temperatuur, waardoor de gasvraag veel fluctuaties zal kennen en dientengevolge de behoefte aan flexibiliteit zal stijgen. Deze stijgende flexibiliteitsvraag biedt Nederland een uitgelezen kans om haar positie op de Europese gasmarkt te versterken.

Ook de te verwachten structuur van de internationale gasmarkt biedt kansen. Er zal naar verwachting een oligopolistische markt ontstaan, waarin de producenten marktmacht bezitten. De productielanden zullen dus de prijs sterk kunnen beïnvloeden of bepalen. Hier zullen de Europese importeurs weinig invloed op hebben. De competitie in Europa zal naar verwachting dan ook niet op deze gasprijs plaatsvinden, maar veeleer op de diensten rondom gas. Dit zijn juist de diensten met betrekking waartoe Nederland een sterke positie bezit. De beperkte competitiviteit van de toekomstige gasmarkt zorgt ervoor dat de competitie in Europa beperkt wordt tot die diensten waarin Nederland juist goed is.

3 Gasbankieren en publieke belangen

In het voorafgaande is aangegeven dat als Nederland zich zou willen richten op een rol als gasbankier, ons land hiertoe uitstekende perspectieven bezit. Een logische vraag in dit verband is waarom Nederland zich als gasbankier zou moeten profileren. Levert deze nieuwe activiteit voordelen op voor de Nederlandse economie? Heeft gasbankieren een positieve uitwerking op de in het geding zijnde publieke belangen die de overheid dient te bewaken? Deze publieke belangen zijn de volgende: de voorziening moet betaalbaar, betrouwbaar en schoon zijn en de Nederlandse gasvoorraden moeten optimaal worden benut.[7] Gasbankieren blijkt op elk van deze vier punten een positieve bijdrage te kunnen leveren.

3.1 Betaalbaarheid

Zoals hierboven aangegeven zal de competitie zich in de toekomst in Europa hoofdzakelijk beperken tot de gasdiensten. Daartoe blijkt Nederland juist een goede uitgangspositie te bezitten. Als ons land de kansen benut kan in het centrum van Europa een gebied ontstaan waar deze diensten tegen relatief lage kosten kunnen worden aangeboden. Dit kan de efficiëntie van deze diensten verhogen, en zou op deze manier de stijging van de totale gasprijs – de prijs voor het gas plus de aanvullende diensten – enigszins beperkt kunnen houden.

3.2 Betrouwbaarheid

Bij betrouwbaarheid gaat het om de kortetermijnvariant leveringszekerheid en de langetermijnvariant voorzieningszekerheid. Leveringszekerheid wordt gedefinieerd als de mate

7 Zie bijvoorbeeld Ministerie van Economische Zaken (1999) en Knops *et al.* (2004).

waarin men binnen voorzienbare omstandigheden verzekerd kan zijn van gaslevering. Belangrijk in dit verband zijn het voorzien in piekvraag en de kwaliteit van het netwerk. Bij piekvraag moet gedacht worden aan een strenge winter: hoe kouder het weer, des te hoger de gasvraag. Deze vraag is dus seizoensgebonden. Aan deze vraag kan tegemoet worden gekomen door gebruik te maken van seizoensflexibiliteit. Hiervoor wordt veelal opslag gebruikt.[8] Dit houdt in dat in de zomer, wanneer de gasvraag traditioneel laag is, gas wordt opgeslagen, om het in de winter, wanneer de gasvraag hoog is, te kunnen gebruiken. Er bestaan verschillende soorten opslag. Hier volstaat het om aan te geven dat voor het voorzien in seizoensflexibiliteit opslag in een leeggehaald gasveld of een waterhoudende grondlaag de meest geschikte kandidaat is. Nederland bezit juist relatief veel leeggehaalde of nog leeg te halen gas- en zoutvelden. Bij een geloofwaardige nadruk op gasbankieren zal Nederland aantrekkelijker kunnen worden voor investeerders. Er zullen prioriteiten gesteld moeten worden, om zodoende na te kunnen gaan op welke diensten Nederland zich het best kan richten en hoe investeringen hierin kunnen worden bevorderd. Nederland zou zodoende een belangrijke markt worden, en met een adequaat investeringsklimaat trekt dit investeerders aan. Deze extra investeringen zullen zich ook op het opslagpotentieel richten. Nederland kan zich als gasbankier dus ontwikkelen tot aanbieder van seizoensflexibiliteit, daarbij de leveringszekerheid op zowel de Nederlandse als de (Noordwest-)Europese markt verbeterend. Ook het netwerk kan verbeterd worden. Plannen voor de aanleg van een pijpleiding uit Rusland[9] die ons land zou kunnen aandoen, vereisen dat, om deze te kunnen aansluiten op de pijpleiding tussen Bacton en het Balgzand, een nieuwe pijpleiding wordt aangelegd tussen het Balgzand en Oude-Statenzijl, zodat de grotere gasstromen door ons land kunnen worden geaccommodeerd. Dit geeft aan dat er in anticipatie op toenemende gasstromen door ons land, ook bij een positie als gasbankier nagedacht dient te worden over extra investeringen in uitbreiding en/of verzwaring van het al kwalitatief goede netwerk. Dit kan de kans op storingen verkleinen en biedt meer alternatieven bij storingen.

Voorzieningszekerheid houdt in dat consumenten zowel nu als in de toekomst verzekerd moeten zijn van een voldoende gasaanbod. In dit verband wordt vaak gewezen op het investeringsklimaat en de toenemende importafhankelijkheid. Het investeringsklimaat is hierboven al aan bod gekomen, waardoor het hier niet expliciet besproken wordt (zijdelings komt het nog wel aan bod).[10] Het tweede punt betreft de importafhankelijkheid. Voor de levering van gas wordt Europa in de toekomst in toenemende mate afhankelijk van een beperkt aantal regio's, zoals Rusland, Noord-Afrika, het Midden-Oosten en de regio rond de Kaspische Zee. Puur economisch geredeneerd maakt het niet uit waar het gas vandaan komt. Het probleem in dit verband is dat 1) bovenstaande regio's politiek niet erg stabiel zijn, en 2) met name Rusland expliciet heeft aangegeven zijn energievoorraden te willen inzetten als politiek instrument.[11] Er kleven dus onderbrekingsrisico's aan deze importafhankelijkheid. Onderbrekingen in de gastoevoer kunnen de economie grote schade toebrengen. Deze risico's kunnen, in ieder geval deels, gemitigeerd worden door het stimuleren van de binnenlandse productie of

8 In Directie Toezicht Energie (2004) valt onder randnummer 10 te lezen dat de inzet van het Groningenveld voor pieklevering onlogisch zou zijn, aangezien capaciteit uit productievelden een hogere bedrijfstijd en dus waarde heeft dan nodig is voor pieklevering.

9 Zie voor details over deze pijpleiding uit Rusland de brochure "Trans European Energy Networks: TEN-E Priority Projects", te downloaden via http://europa.eu.int/comm/ten/energy/documentation/index_en.htm.

10 Dit betekent niet dat het investeringsklimaat hier minder essentieel zou zijn. Investeringen zijn essentieel bij alle publieke belangen. De Nederlandse kansen kunnen dan ook alleen maar benut worden bij een gunstig investeringsklimaat.

11 Dat dit ook gebeurt, blijkt onder andere uit de relatie die Rusland onderhoudt met Wit-Rusland, zie Bruce (2005).

door het aanhouden van een strategische gasreserve. Met betrekking tot beide aspecten speelt het Groningenveld een belangrijke rol. Het Groningenveld speelt een centrale rol in het stimuleren van de binnenlandse productie in Nederland. Met behulp van de flexibele productie die dit veld mogelijk maakt kan het kleineveldenbeleid, waarin de productie vanuit de kleine velden wordt gestimuleerd, worden uitgevoerd en voortgezet. Op deze manier wordt geprobeerd een maximale hoeveelheid gas uit de Nederlandse bodem te winnen. Dit beleid heeft zowel nu als in het verleden zijn vruchten afgeworpen. Maximalisering van de binnenlandse productie kan de risico's voor beperkte tijd weliswaar verminderen, maar er zal altijd geïmporteerd moeten worden en deze hoeveelheden zullen in de toekomst toenemen. Er kan niet gegarandeerd worden dat er geen onderbrekingen in de voorziening zullen optreden, waardoor rekening dient te worden gehouden met daadwerkelijke onderbrekingen. Een strategische reserve kan dan nuttig zijn.[12] Bij een onderbreking kan deze reserve gebruikt worden om alsnog in de levering te voorzien. Het Groningenveld is hier een optie, evenals gasopslag. Gasbankieren zal ertoe leiden dat Nederland zich richt op haar sterke punten om zodoende haar positie te kunnen uitbouwen. Een van deze sterke punten is het Groningenveld. Gasbankieren kan dus leiden tot een grotere nadruk op de strategische waarde van het Groningenveld en dientengevolge tot grotere investeringen in dit veld en zodoende een positieve bijdrage leveren aan de voorzieningszekerheid. Ook zou gasbankieren tot een behoedzamer depletiebeleid kunnen leiden, hetgeen een langduriger inzet van het Groningenveld mogelijk maakt (dit heeft vervolgens ook weer een positieve uitwerking op de leveringszekerheid). Hierbij dient opgemerkt te worden dat het niet alleen gaat om investeringen in de productiecapaciteit van het Groningenveld, maar dat ook kan worden gedacht aan investeringen in de productie uit de kleine velden of in gasopslagplaatsen. Een grotere productie uit de kleine velden of gasopslagen heeft namelijk tot gevolg dat kan worden volstaan met een lagere productie uit Groningen. Ook de centrale ligging van Nederland speelt hier een rol: hoe centraler de ligging, des te lager de totale transportkosten bij een eventuele inzet van de strategische voorraden. De ligging kan er ook voor zorgen, in combinatie met de reeds aanwezige Rotterdamse haven en de Eemshaven, dat geïnvesteerd wordt in een aanlandingsterminal voor *liquified natural gas* (LNG).[13] Dit zorgt voor nieuwe importmogelijkheden en een meer gediversifieerd gasaanbod; beide dragen bij aan de voorzieningszekerheid. Een derde voordeel van LNG vanuit het oogpunt van de voorzieningszekerheid is dat het doorvoerrisico kleiner wordt; gas hoeft immers niet meer door een pijpleiding via verschillende landen vervoerd te worden. Gezien de flexibiliteit van LNG – een schip met LNG kan relatief eenvoudig naar verschillende LNG-aanlandingsterminals geleid worden – is het ook hier noodzakelijk dat het reguleringsregime en het investeringsklimaat op orde en consistent zijn.

Tot slot moet in dit verband ook nog naar de relatie met Rusland gekeken worden. De relatie tussen Rusland en de EU kan als wederzijds afhankelijk gezien worden: in 2003 voorzag Rusland in maar liefst 33 procent van de Europese gasbehoefte. Europa is een significante bestemming van de Russische exporten: de verwachting is dat Rusland in 2008-2010 zo rond de 80 procent van zijn gas in Europa zal afzetten.[14] De Europese afhankelijkheid van Russisch gas zal in de toekomst toenemen. In dit verband bestaat angst dat Europa om het beschikbare gas zal moeten concurreren met andere vragers (Noord-Amerika en Azië, voornamelijk China en India). Gasbankieren zal behalve maximalisering van de binnenlandse productie in absolute termen niet veel bijdragen aan vermindering van deze

12 Austvik (2004).

13 LNG is vloeibaar gemaakt gas dat met bijvoorbeeld tankers of trucks vervoerd kan worden.

14 Zie Locatelli (2005).

afhankelijkheid. Wel zou gasbankieren Nederland en Noordwest-Europa, uitgaande van de wens van Gazprom om neerwaarts te integreren langs de waardeketen, een goede uitgangspositie kunnen verschaffen. Gazprom zal zich namelijk ook bezig willen houden met levering van gas om zodoende ook daar controle te kunnen uitoefenen. Hiervoor zullen gasbankiersdiensten op een centrale plek in Europa zeer welkom zijn. Als Nederland dus op een goede manier haar positie uitbouwt, kan dit ons land aantrekkelijker maken voor Russische investeringen. Dit draagt ook bij aan de voorzieningszekerheid. Al met al kan een rol als gasbankier de gasvoorziening betrouwbaarder maken.

3.3 Milieu

Op lange termijn is de transitie naar een duurzame energievoorziening het doel. Duurzame opwekking van gasvormige energiedragers wordt gezien als een veelbelovende manier om deze transitie mogelijk te maken.[15] De reeds aanwezige infrastructuur en de in vele jaren opgebouwde kennis en de werkgelegenheid bieden Nederland de mogelijkheid om duurzaam opgewekte gassen, zoals biogas en waterstofgas, in de economie in te passen. Denk in dit verband aan het Naturalhy-project van Gasunie Research, waarin in het kader van een overgang naar een volledige waterstofeconomie wordt gekeken naar de effecten van bijmenging van waterstof in het gassysteem. Door een rol als gasbankier zal de Nederlandse gasindustrie langer in stand kunnen blijven, waardoor de aanwezige kennis inzetbaar wordt voor onderzoek gericht op een overgang naar een duurzame economie. Dit kan op den duur aanzienlijke positieve effecten op het milieu hebben. Gasbankieren kan resulteren in grotere investeringen in de productie uit de kleine velden. Meer kleine velden in combinatie met de aanwezige kennis kan de eventuele ontwikkeling van CO_2-opslag in lege velden stimuleren en op deze manier een positieve bijdrage leveren aan het milieu.

3.4 Optimale inzet gasvoorraden

Het laatstgenoemde beleidsdoel is de optimale inzet van de gasvoorraden. Hier gaat het om zaken als (wederom) het kleineveldenbeleid en de aardgasbaten. Het kleineveldenbeleid is in 1974, naar aanleiding van de oliecrisis van 1973, tot stand gebracht. Het doel is om de productie uit de kleine velden zoveel mogelijk te stimuleren en zodoende het Groningenveld te ontzien. Dit zou ons land in staat stellen langer van de flexibele productie van dit veld te profiteren. Kort gezegd houdt het kleineveldenbeleid in dat de producenten van de kleine velden hun gas altijd en geheel productiegestuurd aan de Gasunie kunnen aanbieden en daar een marktconforme prijs voor ontvangen. De Gasunie kan de flexibiliteit van het Groningenveld gebruiken om dit gas verkoopbaar te maken voor de markt. Dit is voor de producenten verreweg de goedkoopste optie. Op deze manier proberen betrokkenen de productie uit de kleine velden te stimuleren. Dit zal ook hard nodig zijn, want de productie uit de kleine velden zal in de komende jaren gestaag afnemen. Als Nederland gasbankier wordt, betekent dit dat er een groot aantal gasactiviteiten in ons land geclusterd zal worden. Voor een gasproducent is het aantrekkelijk om dicht bij een centrale handelsplaats zijn gas te produceren. Dit zou de investeringen in de Nederlandse kleine velden kunnen bevorderen en de productie daaruit verhogen, wat bijdraagt aan een betere benutting van onze gasvoorraden.

Het is duidelijk dat het Groningenveld een essentiële rol vervult in het kleineveldenbeleid. Dat geldt ook in het streven naar een positie als gasbankier. Zoals reeds aangegeven bij de bespreking van voorzieningszekerheid, kan er een sterkere nadruk ontstaan op investeringen in het Groningenveld. Dit zou de levensduur van dit veld kunnen verlengen, zodat er dan voor langere tijd flexibele productie

15 Zie Van Gelder (2004).

ten behoeve van het kleineveldenbeleid beschikbaar is.[16] Dit is evenwel afhankelijk van de factor tijd; het Groningenveld zal namelijk ooit leegraken. Dit is voorlopig nog niet het geval – NITG-TNO[17] schat de omvang van de reserves in het Groningenveld per 1 januari 2004 op 1.034 bcm; de maximale productie uit dit veld schatten zij op 464 bcm voor de komende 10 jaar – maar bij deze slotsom passen enkele kanttekeningen. Ten eerste zal naarmate de omvang van de reserves terugloopt, de druk in het veld ook verminderen. De flexibiliteit van het Groningenveld zal ruim voordat het veld daadwerkelijk leeg is, verdwenen zijn. Ten tweede valt rekening te houden met de tijd die verstrijkt tussen het plannen van een investering en het gereedkomen ervan. Dit kan tientallen jaren duren. Ten derde zullen investeringen in kleineveldenproductie op relatief korte termijn gedaan moeten worden. De aanwezige infrastructuur, zoals productieplatforms en pijpleidingen naar het transmissienet, heeft geen oneindige levensduur. De verwachting is dat deze infrastructuur binnen 10 tot 15 jaar aan vervanging toe zal zijn. Dit betekent dat het nog aanwezige gas in de kleine velden ook binnen deze termijn zal moeten worden gewonnen, aangezien het aanleggen van een nieuwe infrastructuur deze productie prohibitief duur zal maken. Hierdoor zal gas in de bodem blijven zitten; met name gezien de problemen omtrent voorzieningszekerheid een onwenselijke situatie. Het is dus zaak om niet al te lang te wachten met het doen van investeringen. Nederland moet zich dan ook zo snel mogelijk richten op het binnenhalen hiervan. Geconcludeerd kan worden dat gasbankieren kan leiden tot investeringen die, mits op tijd gedaan, het kleineveldenbeleid kunnen verlengen.

Een tweede aspect van belang bij de optimale benutting van de aardgasvoorkomens betreft de gasbaten.[18] Een houder van een vergunning krijgt het exclusieve recht om een deel van de natuurlijke rijkdommen van het Nederlandse territoir of het Nederlandse deel van het continentale plat te exploiteren. Hiertegenover staan vergoedingen door de vergunninghouder aan de Nederlandse overheid: de gasbaten. De overheid ontvangt dus baten uit de winning van koolwaterstoffen uit alle Nederlandse concessies en vergunningen. Dit is geregeld in de Mijnbouwwet.[19] Deze baten bestaan voor alle concessies uit de basisafdrachten van 68 procent. Voor de Groningenconcessie blijft het hier niet bij; hier is de Meeropbrengstverdeling Gronings Aardgas (MOR) van toepassing. Grofweg kan gesteld worden dat de MOR bovenop de basisafdrachten twee trappen introduceert waarmee de afdrachten aan de overheid vergroot worden: over de eerste meeropbrengst is het staatsaandeel 85 procent, en over de tweede meeropbrengst zelfs 95 procent van de opbrengsten van het Groningengas.

Een positie als gasbankier zou kunnen resulteren in meer investeringen in het winnen van gas op het Nederlandse territoir of continentaal plat. Dit zal leiden tot afdrachten aan de overheid zoals hierboven beschreven, en dus tot hogere gasbaten. Hier kunnen evenwel ook tegengestelde effecten optreden. Gezien het bovenstaande zal het geen verbazing wekken dat de productie uit het Groningenveld een belangrijke factor is bij een oordeel over het niveau van de gasbaten. Het is vanuit het oogpunt van de gasbaten interessant om te kijken naar de invloed van gasbankieren op de productie uit het Groningenveld en het prijsniveau in de markt. In het voorafgaande is reeds besproken dat er in de toekomst een aantal zeer belangrijke zaken zal spelen op de internationale gasmarkt met betrekking

16 Er zullen ook meer investeringen tot stand kunnen komen in de kleine velden, met als gevolg de mogelijkheid tot een lager productieniveau en dus langere levensduur van het Groningenveld. Dit verbetert de voorzieningszekerheid en is daarmee een illustratie van hoe de beleidsdoelen elkaar kunnen beïnvloeden.

17 Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen-TNO (2004).

18 Tweede Kamer (2001-2002).

19 Eerste Kamer (2002-2003).

tot het Groningenveld: het kleineveldenbeleid, aanleg van een strategische reserve, de teruglopende druk in het Groningenveld naarmate het leger raakt, en het vanwege de toenemende behoefte aan flexibiliteit steeds kostbaarder worden van flexibele productie. Deze factoren zouden kunnen pleiten voor behoud van de productiecapaciteit van het Groningenveld.[20] Beleidsmakers tonen zich inmiddels ook beducht voor een te hoge Groningenproductie. Dit heeft ertoe geleid dat de minister van Economische Zaken de bevoegdheid heeft gekregen om een expliciet productieplafond voor het Groningenveld in te stellen.[21] Dit zou op de korte termijn een lagere productie uit Groningen kunnen betekenen, en dientengevolge een daling van de gasbaten. Op langere termijn zal bij adequaat beleid deze productie uiteindelijk wel worden ingezet en zouden eventuele extra investeringen die de levensduur van de flexibele productie verlengen de gasbaten daarentegen weer kunnen vergroten. Gasbankieren zal niet leiden tot een absolute daling van de 'kale' gasprijs. Wel zou het, als gevolg van een efficiënter aanbod van gasbankierdiensten, tot een lagere stijging van de totale gasprijs kunnen leiden. Dit heeft lagere gasbaten tot gevolg.

Er zijn dus zowel positieve als negatieve effecten op de gasbaten te verwachten. Wat er per saldo met de gasbaten zal gebeuren, is dan ook afhankelijk van factoren als de omvang van de investeringen in het Groningenveld, de toekomstige gasprijs en, in geval van een beperking van de Groningenproductie, de prijs en levensduur van de flexibele productie uit het Groningenveld in de toekomst.

4 Conclusie

Gasbankieren stelt Nederland in staat om ook in de toekomst een belangrijke positie op de (Noordwest-)Europese gasmarkt te blijven spelen. Voor de beoordeling van het Nederlandse overheidsbeleid met betrekking tot gasbankieren moet worden geanalyseerd in hoeverre deze activiteit kan bijdragen aan het borgen van alle publieke belangen op de gasmarkt.

Gasbankieren kan op alle besproken beleidsdoelen een positieve invloed hebben. Zo zou als gevolg van goedkope gasbankierdiensten de stijging van de totale gasprijs beperkt kunnen worden. Met betrekking tot de leveringszekerheid zou de situatie als gevolg van toenemende investeringen in bijvoorbeeld kleine gasvelden kunnen verbeteren. De voorzieningszekerheid kan verbeterd worden doordat meer moet worden nagedacht over het investeringsklimaat en de prioriteiten daarbinnen met als gevolg investeringen in bijvoorbeeld de binnenlandse productie, de vorming van een strategische gasreserve, gasopslagen en een aanlandingsterminal voor LNG. Ook zou gasbankieren Nederland een sterkere positie kunnen verschaffen ten opzichte van aanbodlanden als Rusland. Dit zou ook de onderhandelingspositie ten opzichte van de aanbodlanden kunnen verbeteren, wat toekomstige prijsstijgingen enigszins in toom zou kunnen houden. Het milieu zou positieve gevolgen ondervinden als gevolg van het feit dat gasbankieren Nederland betere mogelijkheden verschaft in de transitie naar een duurzame energiehuishouding. Ook zou in de toekomst ruimte kunnen ontstaan voor CO_2-opslag. Met betrekking tot de optimale benutting van de gasvoorraden zou tenslotte gasbankieren positief kunnen uitpakken voor het kleineveldenbeleid; met betrekking tot de gasbaten bestaat er nog enige onzekerheid. Dit artikel heeft betoogd dat gasbankieren op alle publieke belangen een positieve uitwerking kan hebben. Dit impliceert dat waar gasbankieren tot voor kort slechts als randvoorwaarde leek te worden aangemerkt, het voortaan een expliciete langetermijndoelstelling van het energiebeleid zou moeten zijn. De recente *Visie op de gasmarkt*, die op 17 maart 2006 door minister Brinkhorst van

20 Zie Centraal Planbureau (2004) voor een aanzet tot een kosten-batenanalyse van een plafond op de Groningenproductie.

21 Zie Tweede Kamer (2003-2004).

Economische Zaken aan de Tweede Kamer is verstuurd[22], en die het "uitbouwen van de unieke positie van Nederland als gasrotonde" als cruciale hoofdlijn noemt, geeft aan dat ook Economische Zaken hiervan inmiddels doordrongen lijkt te zijn.

Literatuur

Algemene Energieraad (2005), *Gas voor morgen*, Den Haag: Algemene Energieraad

Austvik, O.G. (2004), Strategic Gas Reserves and EU Security-of-Supply, *Energy Studies Review*, 12(2), 192-207

Bruce, C. (2005), *Fraternal Friction or Fraternal Fiction? The Gas Factor in Russian-Belarussian Relations*, Natural Gas Reasearch Programme NG 8, Oxford: Oxford Institute for Energy Studies

Centraal Planbureau (2004), *Energy Policies and Risks on Energy Markets: A Cost-Benefit Analysis*, CPB Special Publication No. 51, Den Haag: CPB

Directie Toezicht Energie (2004), *Uitvoering van de AMvB leveringszekerheid; onderdeel pieklevering*, Onderzoeksrapportage DTe, Den Haag: DTe

Eerste Kamer (2002-2003), *Regels met betrekking tot het onderzoek naar en het winnen van delfstoffen en met betrekking tot met de mijnbouw verwante activiteiten (Mijnbouwwet). Nader voorlopig verslag van de Vaste Commissie voor Economische Zaken*, 26 219, nr. 21

Estrada, J., H.O. Bergesen, A. Moe, and A.K. Sydnes (1988), *Natural Gas in Europe. Markets, Organisation and Politics*, London: Pinter Publishers

Gelder, J.W. van (2004), Waddengas: snel of uitstel?, *Waddenmagazine*, 39(3)

International Energy Agency (2004), *World Energy Outlook 2004*, International Energy Agency, Paris: OECD

Knops, H.P.A., L.J. de Vries, en A.F. Correljé (2004), *Energiekeuze(s) belicht. Beleidskeuzes voor de inrichting van de elektriciteits- en gassector in Nederland*, serie Kantelingen, Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Locatelli, C. (2005), Changes in Russia's Gas Exportation Strategy: Europe Versus Asia?, *East-West Journal of Economics and Business*, 7(1/2), http://www.upmf-grenoble.fr/iepe/textes/CL_East-West2004.pdf

Ministerie van Economische Zaken (1999), *Publieke belangen en marktordening. Liberalisering en privatisering in netwerksectoren*, Den Haag: Ministerie van Economische Zaken

Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen-TNO (2004), *Olie en gas in Nederland. Jaarverslag 2003 en prognose voor 2004 tot 2013*, Utrecht: NITG-TNO

Tweede Kamer (2001-2002), *Herstructurering Gasgebouw. Brief van de minister van Economische Zaken*, 28 109, nr. 1

Tweede Kamer (2003-2004), *Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en de Gaswet ter uitvoering van richtlijn nr. 2003/54/EG (PbEG L 176), verordening nr. 1228/2003 (PbEG L 176) en richtlijn nr. 2003/55/EG (PbEG L 176), alsmede in verband met de aanscherping van het toezicht op het netbeheer (Wijziging Elektriciteitswet 1998 en Gaswet in verband met implementatie en aanscherping toezicht netbeheer). Memorie van toelichting*, 29 372, nr. 3

22 Zie http://www.ez.nl/content.jsp?objectid=38554.

Conjunctuurbeweging en begrotingsbeleid in de eurozone

R. Inklaar

R. Jong-A-Pin

*J. de Haan**

Samenvatting

Dit artikel onderzoekt in hoeverre een sterke samenhang in het monetaire beleid en het begrotingsbeleid van de EMU-deelnemers kan leiden tot synchronisatie van de conjunctuurbewegingen van deze landen. Met name Griekenland, Portugal en Spanje lopen thans met hun conjunctuur sterk uit de pas. Uit het onderzoek komt naar voren dat de bestaande verschillen in de stand en het momentum van de conjunctuurbeweging in de landen die deel uitmaken van de eurozone in de toekomst zal afnemen. De mate en het tempo waarin dat gebeurt, hangen af van de ontwikkeling van de determinanten van de synchronisatie van nationale conjunctuurschommelingen. Wanneer de EU-lidstaten die deelnemen aan de EMU hun begrotingsbeleid coördineren, en de stand van de conjunctuur in de EMU-landen dientengevolge convergeert, krijgt het monetaire beleid van het ESCB steviger grond onder de voeten.

Trefwoorden:

EMU, begrotingsbeleid, monetair beleid

1 Inleiding

Anders dan de centrale overheid in Australië en de Verenigde Staten beschikt het bestuur van de Europese Unie (EU) niet over de middelen om desgewenst invloed uit te oefenen op het niveau en de ontwikkeling van de economische bedrijvigheid. Daarvoor is de omvang van de EU-begroting – circa 1 procent van het euro-bbp – veel te gering. De eis van een sluitende totale dienst brengt bovendien mee dat de EU-begroting in conjunctureel evenwichtige jaren een overschot zou moeten tonen. Nog helemaal los van deze overwegingen is het de vraag of de Unie wel een doeltreffend stabilisatiebeleid kan voeren, zolang de economie van de lidstaten zich in een uiteenlopende conjunctuurfase bevindt. Diezelfde factor kan het monetaire beleid in de eurozone parten spelen. Het gaat hier niet om een denkbeeldig probleem. Tijdens de Ecofin-bijeenkomst van mei 2005 hebben de ministers van Financiën en van Economische Zaken van de EU-lidstaten openlijk hun bezorgdheid geuit over de uiteenlopende economische conjunctuur van de landen in het eurogebied. Wanneer sommige lidstaten zich in de opgaande fase van de conjunctuurgolf bevinden terwijl andere lidstaten in de neergaande fase zitten, kan het gemeenschappelijke monetaire beleid van het Europese Stelsel van Centrale banken (ESCB) onmogelijk voor alle landen optimaal zijn. Een ruimhartig beleid met een

* Robert Inklaar en Richard Jong-A-Pin zijn als AIO verbonden aan de Economische Faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen. Jakob de Haan is hoogleraar politieke economie aan dezelfde faculteit en tevens directeur van de onderzoeksschool SOM.

laag gehouden korte rente kan helpen om kwakkelende economieën uit het dal te krijgen, maar giet olie op het smeulende inflatievuurtje in landen waar de economie floreert.

Dit probleem is uiteraard niet nieuw. Veel critici van de in 1999 gestarte Economische en Monetaire Unie (EMU) wezen destijds al op de risico's van een gezamenlijke munt bij sterk uiteenlopende economische ontwikkelingen ('one size does not fit all'). In de academische literatuur is hier echter tegen ingebracht dat verdergaande economische en monetaire integratie van de landen die deelnemen aan de muntunie vanzelf zou (kunnen) leiden tot meer synchronisatie van nationale conjunctuurbewegingen. Frankel en Rose (1998) vinden bijvoorbeeld dat landen met sterke onderlinge handelsrelaties doorgaans conjunctuurbewegingen hebben die veel op elkaar lijken. Dit resultaat is bevestigd in vrijwel alle latere studies naar oorzaken van de synchronisatie van conjunctuurbewegingen in geïndustrialiseerde landen. Ook andere factoren, zoals stabiele wisselkoersen (of een gemeenschappelijke munt) en coördinatie van het monetaire en/of begrotingsbeleid, zouden kunnen bijdragen aan een sterkere samenhang van conjunctuurschommelingen in afzonderlijke landen. Het onderzoek dat is gedaan naar de invloed van zulke andere factoren (dan sterke handelsrelaties) vindt doorgaans slechts weinig aanwijzingen dat die factoren nationale conjunctuurbewegingen synchroniseren.

In deze bijdrage wordt echter betoogd dat niet alleen intensieve handelsrelaties, maar ook een sterke samenhang in het monetaire beleid en het begrotingsbeleid kan leiden tot synchronisatie van conjunctuurbewegingen. Wanneer de EU-lidstaten die deelnemen aan de EMU hun begrotingsbeleid coördineren, en de stand van de conjunctuur in de EMU-landen dientengevolge convergeert, krijgt het monetaire beleid van het ESCB steviger grond onder de voeten.

2 Uiteenlopende conjunctuurbeweging

Tabel 1 maakt duidelijk in hoeverre de conjunctuurbeweging in elf landen uit de eurozone synchroon loopt met de conjunctuurbeweging van het eurogebied als geheel.[1] De cijfers laten zien in welke mate afwijkingen van de trend in de verschillende landen samenhangen met afwijking van de trend in het eurogebied als geheel. De trend in het bruto binnenlands product (bbp) (op kwartaalbasis) en in de industriële productie (op maandbasis) is verwijderd met behulp van het Baxter-King (1999) *band pass filter*. Bij de berekening van de correlaties voor elk euroland is het betreffende land weggelaten uit het aggregaat voor de eurozone. Uit tabel 1 blijkt dat de economische groei in diverse landen uit het eurogebied een tamelijk lage correlatie vertoont met de economische groei van het eurogebied als geheel. Met name Griekenland, Portugal en Spanje lopen sterk uit de pas. Opvallend is tevens dat de conjunctuurbeweging in enkele landen buiten het eurogebied – bijvoorbeeld Zwitserland – in sterke mate gecorreleerd is met de conjunctuurbeweging in het eurogebied.

1 Aan de EMU nemen twaalf landen deel. Gezien de geringe omvang van zijn economie is Luxemburg buiten de analyse gehouden.

Tabel 1. Correlatie van de conjunctuur van afzonderlijke landen met de conjunctuur van de eurozone, 1999-2003

	bbp	Industriële productie		bbp	Industriële productie
Euro-landen			*Overige landen*		
België	0,83	0,91	Australië	-0,57	-0,11
Duitsland	0,97	0,97	Canada	0,44	0,80
Finland	0,47	0,85	Denemarken	0,64	0,59
Frankrijk	0,98	0,93	Japan	0,63	0,89
Griekenland	-0,26	0,51	Nieuw Zeeland	-0,25	0,16
Ierland	0,81	0,62	Noorwegen	0,63	-0,06
Italië	0,95	0,99	Verenigd Koninkrijk	0,65	0,76
Nederland	0,71	0,86	Verenigde Staten	0,17	0,71
Oostenrijk	0,78	0,96	Zweden	0,57	0,68
Portugal	0,47	0,02	Zwitserland	0,91	0,97
Spanje	0,47	0,73			
Gemiddelde	0,65	0,76	Gemiddelde	0,38	0,54

3 Determinanten van synchrone conjunctuurbeweging

In hoeverre geven de gevonden resultaten aanleiding tot zorg? Het antwoord op deze vraag wordt met name bepaald door de hardnekkigheid waarmee nationale conjunctuurbewegingen uiteen blijven lopen. Indien de bestaande divergentie niet afneemt, kan dit problemen veroorzaken en de doeltreffendheid van het gemeenschappelijke monetaire beleid ondergraven. Onderzoek van Nitsch (2004) suggereert dat inflatieverschillen tussen landen – die doorgaans samenhangen met uiteenlopende conjunctuurbewegingen – in het verleden hebben geleid tot het uiteenvallen van monetaire unies. Of dat ook het voorland van Europa is, staat echter te bezien.

Recent hebben wij onderzocht welke factoren van invloed zijn op de synchronisatie van conjunctuurbewegingen in de belangrijkste landen in het OESO-gebied in de periode 1970-2003.[2] Tabel 2 vat de belangrijkste bevindingen samen. De afhankelijke variabele in dit model is de bilaterale correlatie van afwijkingen van de trend van het bbp (linker kolom) en de industriële productie (rechter kolom). De periode 1970-2003 is hierbij opgedeeld in drie deelperioden van elk elf jaar.[3] Behalve het niveau van de bilaterale handelsintensiteit (in navolging van Frankel en Rose, 1998) zijn nog vijf variabelen in het model opgenomen:

- De *samenstelling van de handel*. We maken een onderscheid tussen inter- en intra-industriehandel. Vaak wordt aangenomen dat inter-industriehandel (handel tussen verschillende sectoren) samengaat met minder synchronisatie, terwijl intra-industriehandel juist leidt tot meer synchronisatie. De opgenomen variabele geeft het aandeel van de intra-industriehandel in de totale handel tussen twee landen weer.
- De *samenhang van het monetaire beleid*. Hoe sterker het monetaire beleid in de verschillende landen op elkaar lijkt, hoe sterker de synchronisatie van de economische ontwikkeling naar verwachting zal zijn. De opgenomen variabele is de correlatie van de rentevoeten op de korte termijn.

2 Inklaar *et al.* (2005).

3 De perioden zijn: 1970-1981, 1981-1992 en 1992-2003. Indien voor alle landen alle informatie aanwezig is, zijn er dus maximaal 630 observaties (0.5*(3*21*20))

- De *samenhang van het begrotingsbeleid*. Ook hier geldt: hoe sterker de samenhang van het begrotingsbeleid in de verschillende landen is, hoe sterker de synchronisatie van de conjunctuurbeweging naar verwachting zal zijn. De opgenomen variabele is de correlatie van het cyclisch-gecorrigeerde vorderingentekort van de overheid.
- De *mate van financiële integratie*. Het effect van financiële integratie is theoretisch onbepaald (Imbs, 2004). Aan de ene kant kan integratie specialisatie (meer inter-industriehandel) stimuleren, wat leidt tot minder synchronisatie. Aan de andere kant kan integratie juist aan een sterkere synchronisatie bijdragen, bijvoorbeeld doordat veranderingen in de aandelenkoersen niet alleen in het land zelf maar ook daarbuiten leiden tot vraageffecten. De opgenomen variabele is de correlatie van aandelenindices.
- De *wisselkoersstabiliteit*. Ook het effect van wisselkoersfluctuaties is theoretisch onbepaald. Indien wisselkoersen fungeren als *shock absorber*, zullen flexibele wisselkoersen synchronisatie bevorderen. Stabiele wisselkoersen kunnen echter de handelsintensiteit en de samenhang in het monetaire beleid stimuleren, wat leidt tot grotere synchronisatie.

Tabel 2. Determinanten van conjunctuursynchronisatie, 1970-2003[a]

	BBPbbp		Industriële productie	
	Coëfficiënt	t-waarde	Coëfficiënt	t-waarde
Handelsintensiteit	0,04*	(1,95)	0,04**	(2,09)
Handelsstructuur	0,35**	(2,18)	0,76**	(6,83)
Monetair beleid	0,13**	(2,26)	0,21**	(5,11)
Financieel overheidsbeleid	0,14**	(3,64)	0,14**	(4,69)
Aandelenkoersen	0,22**	(3,53)	0,08	(1,63)
Wisselkoers variabiliteit	-1,55**	(-3,38)		
Aantal observaties	459		556	
R^2	0,18		0,29	

a. Regressieanalyse om de bilaterale conjunctuurcorrelaties te verklaren voor de 21 landen uit tabel 1. De periode 1970-2003 is in drie subperioden van elf jaar opgedeeld. 'Handelsstructuur' meet het aandeel intra-industriehandel, 'monetair beleid' meet de correlatie tussen kortetermijnrentes, 'financieel overheidsbeleid' meet de correlatie tussen (conjunctuur-gecorrigeerde) vorderingentekorten, 'aandelenkoersen' meet de correlatie tussen rendementen op aandelenindices, en 'wisselkoersvariabiliteit' meet de standaarddeviatie van de bilaterale wisselkoersen.
* significant verschillend van nul op 10% niveau.
** significant op 5% niveau.
Bronnen: zie Inklaar, Jong-A-Pin en De Haan (2005)

De resultaten in tabel 2 laten zien dat meer handel, een groter aandeel van intra-industriehandel, een sterke samenhang van door nationale overheden gevoerd monetair en begrotingsbeleid, een hoge mate van financiële integratie en stabiele wisselkoersen in alle gevallen de synchronisatie van voor afzonderlijke landen waargenomen conjunctuurbewegingen versterken. Naast de statistische significantie hebben we ook de economische betekenis van de bovengenoemde determinanten onderzocht. Figuur 1 toont het effect van een toename van 1 standaarddeviatie in de verklarende variabelen op de hoogte van de synchronisatie. Met andere woorden, de figuur laat zien in welke mate de verschillende verklarende variabelen invloed hebben op de waargenomen samenhang van de conjunctuurbewegingen. Het is opvallend dat de meeste van de vijf variabelen die we in het model hebben opgenomen een sterkere invloed hebben op de synchronisatie dan de handelsintensiteit. Dit is natuurlijk goed nieuws voor de aanhangers van de EMU. Het Europese integratieproces heeft ertoe geleid dat de landen in het eurogebied zeer intensieve handelsrelaties hebben, waarbij met name de intra-industriehandel in de loop van de tijd sterk is gegroeid. Met de komst van de EMU is

eveneens de samenhang in het monetaire en het begrotingsbeleid sterk toegenomen, als gevolg van de invoering van een gemeenschappelijk monetair beleid en de bezegeling van het Stabiliteits- en Groeipact. Ook de financiële integratie en de wisselkoersstabiliteit is in de landen uit de eurozone in de loop van de tijd toegenomen.

Figuur 1 Effect van determinanten op de correlatie

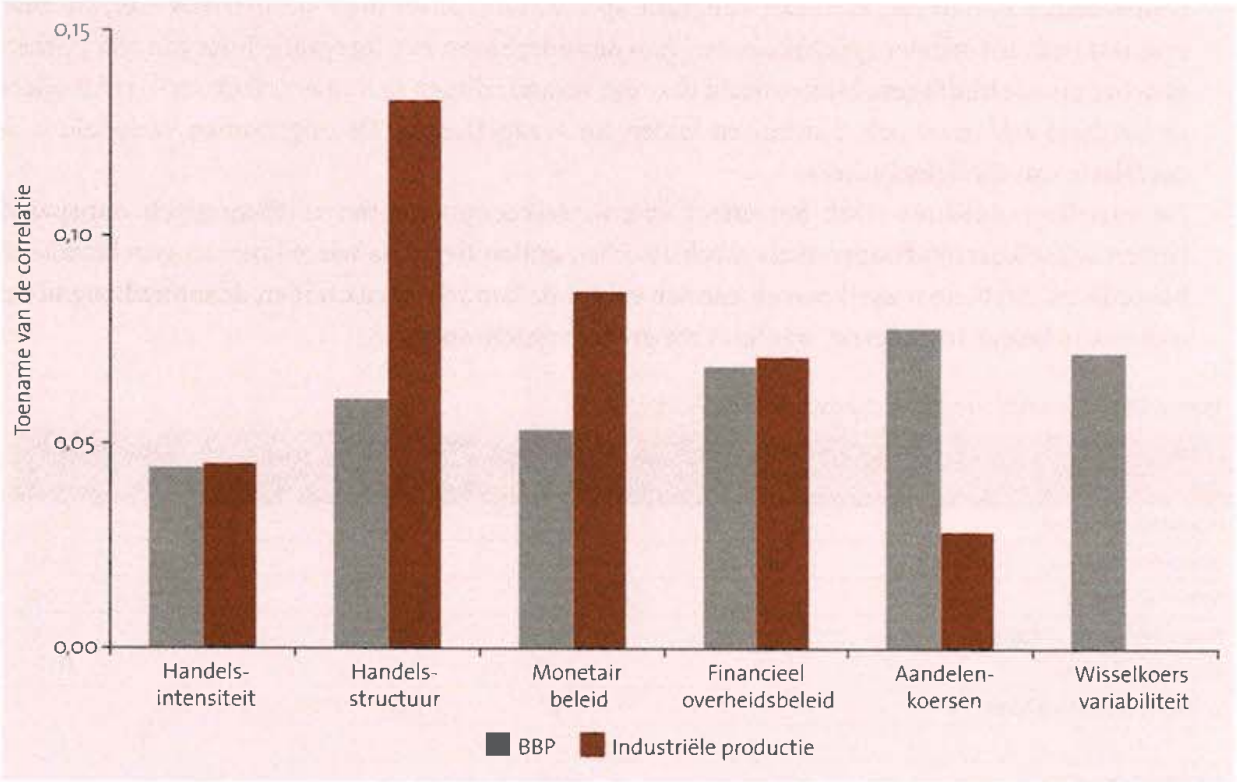

a. Absoluut effect na verandering van 1 standaarddeviatie.

4 Toekomst

De gepresenteerde resultaten suggereren dat de bestaande verschillen in de stand en het momentum van de conjunctuurbeweging in de landen die deel uitmaken van eurozone in de toekomst zal afnemen. De mate en het tempo waarin dat gebeurt, hangen af van de ontwikkeling van de determinanten van de synchronisatie van nationale conjunctuurschommelingen. Om de gedachten te bepalen zijn drie scenario's doorgerekend. In het eerste (voorzichtige) scenario is sprake van een gemeenschappelijke monetaire politiek en wordt uitgegaan van een gemeenschappelijke munt (stabiele wisselkoersen in het eurogebied), terwijl de waarde van de overige variabelen gelijk is gesteld aan hun gemiddelde waarde over de periode 1970-2003. In het tweede scenario is de waarde van de overige variabelen gelijkgesteld aan hun gemiddelde waarde over de jaren 1992-2003. In een derde scenario wordt de correlatie van de overheidstekorten gelijkgesteld aan 1. Tabel 3 laat zien dat in elk van deze scenario's de synchronisatie van de conjunctuurbewegingen in de eurozone sterk toeneemt.

Tabel 3. Gemiddelde bilaterale correlatie tussen landen in het eurogebied

	Werkelijk gemiddelde (1970-2003)	Voorspelde waarde (1970-2003)	Projecties[a] Scenario I	Scenario II	Scenario III
bbp	0,62	0,58	0,65	0,71	0,74
Industriële productie	0,63	0,59	0,64	0,70	0,75

a. Scenario I: correlatie monetair beleid is 1, wisselkoersvariabiliteit is 0, overige variabelen gelijk aan gemiddelde voor 1970-2003. Scenario II: correlatie monetair beleid is 1, wisselkoersvariabiliteit is 0, overige variabelen gelijk aan gemiddelde voor 1992-2003. Scenario III: correlatie monetair beleid is 1, wisselkoersvariabiliteit is 0, correlatie financieel overheidsbeleid is 1, overige variabelen gelijk aan gemiddelde voor 1992-2003.

5 Beleidsimplicaties

De beleidsimplicaties van onze bevindingen zijn eenvoudig. Ten eerste zullen, onder invloed van de gemeenschappelijke monetaire politiek, de economische ontwikkelingen in de landen die deel uitmaken van de eurozone geleidelijk aan meer synchroon gaan verlopen. De kans dat het door het ESCB uitgestippelde beleid mogelijk niet voor alle landen optimaal is, neemt dus af. Ten tweede neemt de synchronisatie van nationale conjunctuurbewegingen toe, wanneer alle twaalf landen uit de eurozone een vergelijkbaar begrotingsbeleid voeren. Vanuit het perspectief van onze analyse zijn de normen van het Stabiliteits- en Groeipact niet doorslaggevend voor de convergentie van conjunctuurcycli. Van veel groter belang is dat het begrotingsbeleid van de eurolanden niet te sterk van elkaar verschilt. Een homogeen begrotingsbeleid zal positief bijdragen aan het succes van het gemeenschappelijke monetaire beleid.

Literatuur

Baxter, M., and R.G. King (1999), Measuring Business Cycles: Approximate Bandpass Filters for Economic Time Series, *Review of Economics and Statistics*, 81(4), 575-593

Frankel, J.A., and A.K. Rose (1998), The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, *Economic Journal*, 108(449), 1009-1025

Imbs, J. (2004), Trade, Finance, Specialization and Synchronization, *Review of Economics and Statistics*, 86(3), 723-734

Inklaar, R., R.M. Jong-A-Pin, and J. de Haan (2005), *Trade and Business Cycle Synchronization in OECD Countries - A Re-examination*, CESifo Working Paper No. 1546, Munich: CESifo

Nitsch, V. (2004), *Have a Break, Have a....National Currency: When Do Monetary Unions Fall Apart?*, CESifo Working Paper No. 1113, Munich: CESifo

De toekomst van de 'dubbeltax'

*R.J.E. Dijkstra en C.A. de Kam**

Samenvatting

In 11 van de 15 'oude' EU-lidstaten wordt op dit moment vennootschapsbelasting geheven over de behaalde winst van vennootschappen, terwijl aandeelhouders vervolgens ook nog eens inkomstenbelasting zijn verschuldigd over de uitgedeelde winst of over de waarde van hun aandelen. Er is in dit zogeheten klassieke stelsel dus sprake van een 'dubbeltax'. Tegenover het nadeel van de dubbele heffing staat het voordeel dat het klassieke stelsel internationaal neutraal uitwerkt. Bij een toenemende Europese integratie gaat dit voordeel steeds sterker wegen.

In het verleden hanteerden sommige landen een alternatief stelsel, waarin er op de een of andere wijze een verrekening tussen de vennootschaps- en de inkomstenbelasting mogelijk is. Dit verrekeningsstelsel is echter op zijn retour, juist als gevolg van de voortschrijdende economische integratie. In de drie landen die het verrekeningsstelsel nog gebruiken groeit het systeem toe naar een variant van het klassieke stelsel. Griekenland hanteert als enige land een afwijkend stelsel, waarin uitgekeerd dividend in de inkomstenbelasting geheel is vrijgesteld van heffing.

Behalve dat de EU-landen convergeren wat betreft het gehanteerde stelsel, is er ook een gemeenschappelijke trend in de hoogte van de dubbeldruk. Die daalde in de afgelopen twee decennia sterk, met name in de jaren 1985-1995. Gemiddeld nam de dubbeldruk sinds 1985 af met maar liefst 30 procentpunten. Voor de komende jaren wordt een verdere daling verwacht, met name als gevolg van tariefverlagingen in de vennootschapsbelasting.

Trefwoorden:

Dubbele belastingheffing, dubbeltax, vennootschapsbelasting, inkomstenbelasting

1 Inleiding

De behaalde winst door ondernemingen wordt op verschillende manieren belast, afhankelijk van de rechtsvorm waarin de onderneming wordt gedreven. Is de ondernemer een natuurlijk persoon, dan wordt de winst getroffen door inkomstenbelasting, premies volksverzekeringen en premie voor de zorgverzekering. Wordt de onderneming gedreven in de vorm van een naamloze of besloten vennootschap, dan is over positieve resultaten in eerste aanleg vennootschapsbelasting verschuldigd. Bovendien worden de aandeelhouders van de vennootschap in de heffing van inkomstenbelasting betrokken, en wel op twee manieren. De aandeelhouder die 5 procent of meer van het geplaatste aandelenkapitaal van de vennootschap bezit, kwalificeert als houder van een 'aanmerkelijk belang' en is 25 procent inkomstenbelasting verschuldigd over alle voordelen die hij als aanmerkelijkbelanghouder geniet, zowel de dividenduitkeringen als de vermogenswinst die hij realiseert bij vervreemding van aandelen die deel uitmaken van zijn aanmerkelijkbelangpakket. De

* Respectievelijk Tax Assistant, KPMG Meijburg & Co, en hoogleraar Economie van de Publieke Sector, Rijksuniversiteit Groningen. Dit artikel is gebaseerd op de afstudeerscriptie van Dijkstra, *Dividend onder druk*, oktober 2005 (begeleiders: prof. dr. C.A. de Kam en prof. dr. I.J.J. Burgers).

aandeelhouder die minder dan 5 procent van het geplaatste aandelenkapitaal van een vennootschap bezit, hoeft sinds 2001 niet langer inkomstenbelasting te betalen over ontvangen dividend. Verder kan hij vermogenswinsten die zijn behaald bij de verkoop van zijn aandelen onbelast genieten; maar kan hij vermogensverliezen niet met de fiscus verrekenen. Daar staat tegenover dat aandeelhouders met een kapitaalbelang van minder dan 5 procent jaarlijks 30 procent inkomstenbelasting zijn verschuldigd over 4 procent van de waarde van de aandelen. Deze vermogensrendementsheffing komt overeen met een jaarlijkse vermogensbelasting van 1,2 procent.

Vanuit het standpunt van de binnenlandse aandeelhouder gezien, is in beide gevallen sprake van dubbele belastingheffing: vennootschapsbelasting en vervolgens inkomstenbelasting in box 2 (aanmerkelijk belang), dan wel in box 3 (geen aanmerkelijk belang). De wetgever kan de last van deze 'dubbeltaks' op verschillende manieren verlichten. De daarvoor beschikbare methoden passeren in paragraaf 2 de revue.

Aangezien tal van grotere ondernemingen internationaal werkzaam zijn en zij hun juridische vestigingsplaats betrekkelijk eenvoudig kunnen verleggen naar andere landen, rijst het vermoeden dat nationale belastingstelsels onder invloed van *tax competition* naar elkaar toegroeien. In de geïndustrialiseerde wereld is financieel kapitaal de afgelopen decennia grenzeloos mobiel geworden. Ook bij de fiscale behandeling van winstuitkeringen aan binnenlandse en buitenlandse aandeelhouders valt daarom een zekere mate van convergentie te verwachten. Convergentie kan zich voordoen ten aanzien van heffingsstelsels (de vorm waarin landen de dubbeltaks eventueel mitigeren) en bij de tarieven van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting (voor uitgekeerde dividenden). Paragraaf 3 rapporteert in hoeverre de stelsels van belastingheffing over vennootschapswinsten in de afgelopen twintig jaar naar elkaar zijn toegegroeid. Paragraaf 4 gaat na of en zo ja in hoeverre de gezamenlijke druk van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting (de 'dubbeldruk') op aandeelhouders/natuurlijke personen is geconvergeerd. Het onderzoek is gericht op de belastingheffing over winstuitkeringen aan binnenlandse aandeelhouders in de vijftien 'oude' lidstaten van de Europese Unie (EU-15). De tien in mei 2004 toegetreden EU-lidstaten blijven dus buiten beschouwing. Voor de periode voorafgaand aan het jaar 2000 is volstaan met een beschrijving voor drie peiljaren, te weten 1985, 1990 en 1995. Voor de periode 2000–2004 is ieder jaar in de analyse betrokken.

In paragraaf 5 vergelijken wij de door ons becijferde gecombineerde druk voor het jaar 2000 en latere jaren met cijfers over de dubbeldruk van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Voor eerdere jaren heeft de OESO deze drukcijfers nooit berekend. In zoverre biedt ons onderzoek voor 1985, 1990 en 1995 nieuwe resultaten. De gepubliceerde OESO-cijfers voor 2000-2004 lijken enkele onnauwkeurigheden te bevatten.

In paragraaf 6 worden de gevonden resultaten teruggekoppeld naar de vraagstelling of en zo ja in welke mate tot nu toe sprake is geweest van convergentie bij (1) door de 'oude' EU-lidstaten gehanteerde stelsels ter verlichting van de dubbeltaks en (2) de dubbeldruk waarmee aandeelhouders/natuurlijke personen te maken hebben.

2 Hoe landen de dubbeldruk kunnen matigen

Overal in de Europese Unie (EU) zijn vennootschappen over hun winst vennootschapsbelasting verschuldigd. De heffing van vennootschapsbelasting voorkomt dat vennootschappen gedurende een lange periode winsten kunnen oppotten, zonder dat daar belasting over wordt geheven. Daarnaast biedt belastingheffing op het niveau van de vennootschap de mogelijkheid winsten af te romen die buitenlandse investeerders binnen de landsgrenzen maken.

Wanneer vennootschappen de winst na belasting uitkeren aan hun aandeelhouders, worden deze aandeelhouders – voorzover het gaat om natuurlijke personen – in de regel voor de uitge-

keerde winst betrokken in de heffing van inkomstenbelasting (IB). Deze dubbele heffing leidt ertoe dat aandeelhouders netto uiteindelijk maar betrekkelijk weinig overhouden van de winst die de vennootschap heeft gemaakt. Evident is dat dit leidt tot een lagere bereidheid bij kapitaalverschaffers om risicodragend vermogen aan bedrijven ter beschikking te stellen. Tevens zullen bedrijven geneigd zijn minder winst uit te keren, met het doel belastingheffing bij de aandeelhouder uit te stellen naar een later tijdstip. De neiging om een groot deel van de winst in te houden zal alleen maar worden versterkt indien (gerealiseerde) koerswinsten op aandelen milder worden belast dan uitkeringen van winst, of wanneer zulke vermogenswinsten zelfs geheel belastingvrij blijven. Het gevolg van omvangrijke winstinhoudingen is dat kapitaal zijn weg niet vindt naar de plek waar dit het meest efficiënt kan worden ingezet.

De belastingstelsels van de EU-lidstaten matigen op verschillende manieren de dubbele belastingheffing van aan natuurlijke personen uitgedeelde vennootschapswinsten. De gekozen methode verschilt per EU-lidstaat.

Klassiek stelsel

Sommige EU-lidstaten kiezen voor een stelsel waarin de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting als zelfstandige heffingen los naast elkaar bestaan (het *klassieke stelsel*). Weinig landen passen het klassieke stelsel nog in zijn pure vorm toe. Doorgaans is voorzien in een tegemoetkoming in de gevolgen van de dubbele heffing. Deze tegemoetkoming kan haar beslag krijgen op zowel het niveau van de vennootschap, als het niveau van de aandeelhouder.

Op het niveau van de *vennootschap* kan de dubbele heffing op een aantal manieren worden verzacht. Ten eerste door de behaalde winst bij de vennootschap in het geheel niet te belasten. Als dividend wordt uitgekeerd aan een buitenlandse aandeelhouder bestaat dan de kans dat in het geheel geen belasting wordt geheven. Om dit te voorkomen is een hoge voorbelasting vereist. Dit belet eveneens fraude door binnenlandse aandeelhouders, die overwegen het dividend niet aan te geven bij de heffing van inkomstenbelasting. De voorbelasting kan worden verrekend met de inkomstenbelasting. Een alternatief is het uitgekeerde deel van de winst in mindering te brengen bij het bepalen van de fiscale winst. Zo krijgt de vergoeding voor eigen vermogen eenzelfde behandeling als de vergoeding voor vreemd vermogen (rentelasten zijn immers als bedrijfskosten aftrekbaar). Een derde manier om de gevolgen van dubbele heffing op het niveau van de vennootschap te matigen is op de uitgekeerde winst een verlaagd tarief van de vennootschapsbelasting toe te passen.

De tegemoetkoming kan ook worden verleend op het niveau van de *aandeelhouder*. Ten eerste door het ontvangen dividend in de inkomstenbelasting te belasten tegen een afzonderlijk, lager tarief. De tweede mogelijkheid is dat het ontvangen dividend bij de aandeelhouder geheel of voor een deel (tot een bepaald bedrag of voor een bepaalde fractie, bijvoorbeeld voor de helft) wordt vrijgesteld van inkomstenbelasting.

Verrekeningsstelsel

Bij het verrekeningsstelsel zijn vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting met elkaar verweven. De vennootschapsbelasting kan worden verrekend met de inkomstenbelasting, of andersom. Daarnaast kan verrekening geheel of gedeeltelijk geschieden. Volledige verrekening houdt in dat de vennootschap wordt gezien als een verlengstuk van de aandeelhouder. Het bedrag dat de aandeelhouder in de inkomstenbelasting mag verrekenen heet de *tax credit* of het 'belastingtegoed'.[1]

1 Bouwman en De Jong (2003), 5.

Stelselvergelijking

Een voordeel van het klassieke stelsel is dat het internationaal gezien neutraal uitwerkt. Dat wil zeggen dat dit stelsel geen onderscheid maakt tussen binnenlandse en buitenlandse aandeelhouders. Een tweede pluspunt van het klassieke stelsel is dat het eenvoudig kan worden toegepast en weinig administratieve lasten met zich brengt.

Een nadeel van het klassieke stelsel is dat het niet neutraal is ten aanzien van de financieringsvorm van bedrijven. De vergoeding voor eigen vermogen (het dividend) vormt voor de vennootschap geen aftrekpost bij de bepaling van de fiscale winst. De vergoeding voor vreemd vermogen (rente) leidt wel tot een aftrekpost. Door de gunstiger fiscale behandeling van vergoedingen voor vreemd vermogen neemt in het klassieke stelsel de bereidheid af om risicodragend kapitaal te verschaffen.

Het verrekeningsstelsel is, als het voorziet in een volledige tegemoetkoming voor de dubbele heffing, wél neutraal ten aanzien van de financiering van ondernemingen. De aandeelhouder krijgt namelijk een belastingtegoed ter zake van de door de vennootschap betaalde winstbelasting. Net als bij voor de vennootschap aftrekbare rentekosten, betaalt de kapitaalverschaffer nu ook over uitgekeerd dividend uitsluitend inkomstenbelasting. Het verrekeningsstelsel is niet alleen neutraal ten aanzien van de financiering, maar ook van de rechtsvorm van de onderneming. Een onderneming die wordt gedreven in de vorm van een lichaam dat aan heffing van vennootschapsbelasting is onderworpen, wordt niet anders belast dan een onderneming die wordt gedreven door een natuurlijk persoon. Een ander voordeel van het verrekeningsstelsel is dat het belastingontduiking tegengaat. Indien bij de heffing van inkomstenbelasting volledige verrekening kan plaatsvinden van de vennootschapsbelasting en de tarieven van beide belastingen gelijk zijn, is de laatste een zuivere voorheffing op de inkomstenbelasting. Er is voor de aandeelhouder in dit geval geen enkele prikkel om te frauderen, omdat de belasting al in haar geheel is betaald door de vennootschap.

Een nadeel van het verrekeningsstelsel is dat dit internationaal niet neutraal uitpakt. Buitenlandse aandeelhouders kunnen in het algemeen geen aanspraak maken op een belastingtegoed. Ook inwoners van een land dat het verrekeningsstelsel toepast, en die aandelen bezitten in buitenlandse vennootschappen, kunnen geen tegoed claimen in hun woonland omdat die buitenlandse vennootschappen in het land van vestiging winstbelasting hebben betaald. Dit leidt tot een situatie waarin nog steeds sprake is van dubbele belasting en zorgt ervoor dat de aandeelhouder geneigd zal zijn vooral binnenlandse aandelen te kopen. Een ander nadeel van het verrekeningsstelsel is dat het systeem bewerkelijk is en dus gepaard gaat met hoge administratieve lasten.

Het klassieke en het verrekeningsstelsel hebben hun voor- en nadelen. Het feit dat het klassieke stelsel internationaal gezien neutraal uitwerkt, is een sterk pluspunt. In de EU, met een gemeenschappelijke markt, is het van belang dat zo weinig mogelijk barrières aanwezig zijn met betrekking tot grensoverschrijdend aandelenbezit. Het verrekeningsstelsel creëert een onderscheid tussen inkomsten uit binnen- en buitenlandse aandelen door inkomsten uit binnenlandse aandelen gunstiger te behandelen en past hierdoor minder goed in het streven naar één interne markt.

3 Heffingsstelsels, 1985-2004

3.1 Algemeen

Dit onderdeel bespreekt de heffingsstelsels die de vijftien 'oude' EU-lidstaten in de afgelopen twintig jaar hebben gehanteerd. Het zoeklicht staat gericht op de fiscale behandeling van winst van binnenlandse ondernemingen met de rechtsvorm van een vennootschap, die als dividend wordt uitgekeerd aan een in het binnenland woonachtige belastingplichtige aandeelhouder/natuurlijke

persoon. De nationale stelsels en de relevante tarieven worden beschreven naar de wetgeving die in 2004 van kracht was. Tevens gaan wij na in hoeverre de heffingssystemen van de verschillende landen zijn geconvergeerd in de afgelopen twintig jaar.[2]

3.2 Stelsels in vijftien EU-lidstaten

België

België hanteert een gematigd klassiek stelsel. Voor dividenden geldt een gematigd tarief in de inkomstenbelasting. De verschuldigde inkomstenbelasting wordt geheven via een voorbelasting die tevens eindheffing is. In de periode vóór 1990 hanteerde België een variant van het verrekeningsstelsel.

Denemarken

Denemarken past sinds 1992 eveneens een gematigd klassiek stelsel toe, met een verlaagd inkomstenbelastingtarief voor dividend. Vóór 1992 gold een verrekeningsstelsel, waarin aan de aandeelhouder een belastingtegoed werd verleend van 25 procent van het nettodividend. Denemarken is dus overgestapt van een verrekeningsstelsel met een gedeeltelijke tegemoetkoming naar een gematigd klassiek stelsel.

Duitsland

Duitsland past sinds 2001 een variant van het klassieke stelsel toe. De winst van vennootschappen wordt getroffen door zowel nationale als lokale belasting. Het dividend wordt voor de helft in de inkomstenbelasting betrokken (*half inclusion system*). In de periode vóór 2001 kende Duitsland een verrekeningsstelsel, waarin aan de aandeelhouder een belastingtegoed werd verleend ter hoogte van de ingehouden vennootschapsbelasting. Vanwege (tijdelijke) opslagen (*surcharges*) was in feite geen sprake meer van volledige verrekening van de geheven vennootschapsbelasting.

Finland

Finland past sinds 1989 het verrekeningsstelsel toe. Het belastingtegoed dat wordt verleend aan de aandeelhouder is gelijk aan de geheven vennootschapsbelasting (volledige verrekening). Het dividend wordt in de inkomstenbelasting belast tegen het tarief van de vennootschapsbelasting. Dit komt erop neer dat belastingheffing bij de aandeelhouder geheel achterwege blijft. Vóór 1989 hanteerde Finland een puur klassiek stelsel, waarin uitgekeerde dividenden volledig in de inkomstenbelasting werden betrokken.

Frankrijk

Frankrijk paste in de periode 1985-2004 een verrekeningsstelsel toe. De aandeelhouder ontvangt een belastingtegoed dat gelijk is aan 50 procent van het nettodividend. Het belastingtegoed komt overeen met de geheven vennootschapsbelasting. Dit houdt dus een volledige verrekening in. Vanwege (tijdelijke) *surcharges* is feitelijk geen sprake meer van volledige verrekening van

2 Voor de beschrijving van nationale heffingsstelsels en de berekening van de dubbeldruk (paragraaf 4) is voor de relevante jaren gebruik gemaakt van twee publicatiereeksen van het International Bureau for Fiscal Documentation: de *Annual Reports* (edities 1981-1988 en 1985-1989) en het *European Tax Handbook* (edities 1990, 1995, 2000, 2001, 2002, 2003 en 2004).

de geheven vennootschapsbelasting. Met ingang van het jaar 2005 heeft Frankrijk overigens het systeem geadopteerd dat Duitsland al sinds 2001 toepast (zie hiervoor).

Griekenland

Griekenland hanteert sinds 1992 een stelsel waarin dividenden volledig zijn vrijgesteld in de inkomstenbelasting. Belastingheffing bij de aandeelhouder blijft dus geheel achterwege. Vóór 1992 hanteerde Griekenland een systeem waarin het dividend slechts werd belast bij de aandeelhouders, en juist de vennootschappen waren vrijgesteld. De ommezwaai in 1992 heeft alles te maken met de toetreding van Griekenland tot de EU. Dividenden mogen door het bronland slechts beperkt worden belast. Onder het vroegere systeem zou dit voor Griekenland een enorm heffingslek hebben betekend wanneer aandeelhouders in Griekse vennootschappen in een andere EU-lidstaat waren gevestigd. Door de systeemwijziging is dit lek gedicht.

Ierland

Ierland kent sinds 1999 een variant van het klassieke stelsel. Het dividend wordt bij de aandeelhouder tegen het normale tarief betrokken in de heffing van inkomstenbelasting. In plaats van de dubbele druk te matigen door het tarief in de inkomstenbelasting te verlagen, heeft Ierland het tarief van zijn vennootschapsbelasting in de afgelopen jaren fors verlaagd. Vóór 1999 hanteerde Ierland een verrekeningsstelsel, waarin de aandeelhouder een gedeeltelijke tegemoetkoming kreeg voor de geheven vennootschapsbelasting.

Italië

Italië past sinds 2004 een variant van het klassieke stelsel toe. Het dividend wordt bij de aandeelhouder tegen een lager tarief in de heffing van inkomstenbelasting betrokken. Vóór 2004 kende Italië een verrekeningsstelsel, waarbij de aandeelhouder een volledige tegemoetkoming kreeg voor de geheven vennootschapsbelasting.

Luxemburg

Luxemburg past een variant van het klassieke stelsel toe. De winst van vennootschappen wordt zowel belast met nationale als met lokale belasting. Het dividend wordt voor de helft in de inkomstenbelasting betrokken (*half inclusion system*). Luxemburg hanteert dit systeem sinds het begin van de jaren negentig. Voor die tijd werd het dividend volledig betrokken in de inkomstenbelasting.

Nederland

Nederland bekeerde zich al vroeg tot het klassieke stelsel. Sinds 2001 geldt een gematigde variant. Daarbij wordt niet het daadwerkelijk ontvangen dividend betrokken in de heffing van inkomstenbelasting, maar zijn de belastbare inkomsten bij wetsfictie gelijkgesteld aan een forfaitair rendement van 4 procent van de onderliggende waarde van de aandelen. De inkomsten worden vervolgens belast tegen een proportioneel tarief van 30 procent. Vóór 2001 gold een puur klassiek stelsel waarin dividend – afgezien van een beperkt vrijgesteld bedrag – volledig werd betrokken in de inkomstenbelasting.

Oostenrijk

Oostenrijk paste in de beschouwde periode eveneens een variant van het klassieke stelsel toe. De belasting over dividenden wordt geheven via een voorbelasting die tevens eindheffing is.

Voor dividenden geldt een gematigd tarief. Dit bedroeg de afgelopen jaren ongeveer de helft van het normale inkomstenbelastingtarief. Vóór 1990 hanteerde Oostenrijk een puur klassiek stelsel.

Portugal

Portugal hanteert sinds 2002 een variant van het klassieke stelsel. Het dividend wordt voor de helft betrokken in de inkomstenbelasting (*half inclusion system*). Vóór 2002 hanteerde Portugal een verrekeningsstelsel, waarin de aandeelhouder een belastingtegoed ontving van 60 procent van de betaalde vennootschapsbelasting; in 1990 was dit percentage slechts 20. Vóór 1989 hanteerde Portugal nog een puur klassiek stelsel.

Spanje

In Spanje is in de afgelopen jaren een verrekeningsstelsel toegepast. De aandeelhouder ontvangt een belastingtegoed van 40 procent van het nettodividend. Op deze manier wordt de geheven vennootschapsbelasting gedeeltelijk verrekend. Begin jaren negentig is het belastingtegoed opgekrikt van 10 naar 40 procent van het nettodividend.

Verenigd Koninkrijk

Het Verenigd Koninkrijk paste in de afgelopen jaren het verrekeningsstelsel toe. De aandeelhouder ontvangt een belastingtegoed ter hoogte van een negende van het nettodividend (gedeeltelijke verrekening). Voor dividend geldt verder een gematigd inkomstenbelastingtarief. Vóór 1999 hanteerde het Verenigd Koninkrijk een ander systeem. Daarbij dienden vennootschappen over hun uitkeringen aan aandeelhouders een gedeelte van het nettodividend als belasting af te dragen. Deze belasting was geheel verrekenbaar met de verschuldigde vennootschapsbelasting. Het bedrag werd door de aandeelhouder als belastingtegoed in de inkomstenbelasting ontvangen. Dit stelsel wijkt wat betreft de uitwerking niet af van een verrekeningsstelsel.

Zweden

In Zweden gold de afgelopen jaren een klassiek stelsel. Het dividend is in de inkomstenbelasting onderworpen aan een proportioneel tarief van 30 procent. Sinds het begin van de jaren negentig behoort dividend niet meer tot de grondslag van de lokale inkomstenbelasting. Daarnaast is het tarief van de vennootschapsbelasting drastisch verlaagd. Het systeem dat Zweden hanteert, is aan te merken als een gematigd klassiek stelsel. Vóór 1990 hanteerde Zweden een puur klassiek stelsel.

3.3 Conclusie

Op basis van voorgaand overzicht valt te concluderen dat in 2005 inmiddels elf van de vijftien 'oude' EU-lidstaten een variant van het klassieke stelsel toepassen, en drie landen hanteren een variant van het verrekeningsstelsel. Alleen Griekenland past een systeem toe waarin dividend volledig is vrijgesteld. Al vóór 2005 stapten Denemarken, Duitsland, Ierland, Italië en Portugal over van een verrekeningsstelsel naar een klassiek stelsel (tabel 1), in 2005 gevolgd door Frankrijk. Ook voor het Verenigd Koninkrijk geldt dat het huidige systeem toegroeit naar een variant van het klassieke stelsel. De gecombineerde druk van vennootschapsbelasting plus inkomstenbelasting wijkt in het Verenigd Koninkrijk nog maar weinig af van het nominale tarief in de inkomstenbelasting.[3] Het verschil bedraagt slechts 7,5 procentpunt. Er is duidelijk een beweging te zien dat landen afstappen van het verrekeningsstelsel en overgaan op een variant van het klassieke stelsel. Ook de International

3 Terra en Wattel (2001), 165.

Fiscal Association (IFA) constateert deze trend.[4] Opvallend is ook dat de meeste EU-lidstaten die het klassieke stelsel toepassen, dividend behandelen als een afzonderlijke inkomstencategorie, waarvoor een eigen tarief geldt. De trend dat EU-lidstaten overstappen op een variant van het klassieke stelsel heeft vermoedelijk veel te maken met de eenwording van Europa. Een verrekeningsstelsel werkt, zoals in paragraaf 2 is uiteengezet, internationaal niet neutraal uit. Het klassieke stelsel kent dit probleem niet.

Tabel 1. Heffingsstelsels in vijftien EU-lidstaten

Land	Huidig stelsel	Voorafgaand stelsel	Jaar van wijziging
België	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	1990
Denemarken	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	1992
Duitsland	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	2001
Finland	verrekeningsstelsel	klassiek stelsel	1989
Frankrijk	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	m.i.v. 2005
Griekenland	dividend vrijgesteld	winst vrijgesteld	1992
Ierland	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	1999
Italië	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	
Luxemburg	klassiek stelsel	n.v.t.	n.v.t.
Nederland	klassiek stelsel	n.v.t.	n.v.t.
Oostenrijk	klassiek stelsel	n.v.t.	n.v.t.
Portugal	klassiek stelsel	verrekeningsstelsel	2002
Spanje	verrekeningsstelsel	n.v.t.	n.v.t.
Verenigd Koninkrijk	verrekeningsstelsel	n.v.t.	n.v.t.
Zweden	klassiek stelsel	n.v.t.	n.v.t.

4 Dubbeldruk, 1985-2004

4.1 Uitgangspunten

Dit onderdeel geeft een overzicht van de gezamenlijke druk van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting. Voor de berekening van de druk van de dubbeltaks is uiteraard aangeknoopt bij de nominale (wettelijke) tarieven van de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting. De dubbeldruk is steeds berekend door de verschuldigde belasting uit te drukken in procenten van de vennootschapswinst vóór belastingen.

Bij de bepaling van het toe te passen nominale tarief van de vennootschapsbelasting zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Het gaat om in het woonland van de aandeelhouder gevestigde vennootschappen die subjectief belastingplichtig zijn.
- Als de vennootschapsbelasting een schijventarief kent, dan geldt het hoogste tariefpercentage.
- Een eventuele *surcharge* is meegenomen om het tarief van de vennootschapsbelasting vast te stellen; ook wanneer deze alleen geldt voor bedrijven met een bepaalde (minimale) omzet, mits de *surcharge* wordt gelegd op het tarief van de vennootschapsbelasting.
- Ook lokale belastingen die worden geheven naar de winst zijn meegenomen bij de tariefbepaling van de winstbelasting(en).

4 International Fiscal Association (2003), 23.

- Als het tarief van de lokale belasting per regio verschilt, is gekozen voor het tarief dat geldt in de hoofdstad van het desbetreffende land. Indien dit niet bekend is, wordt uitgegaan van een gemiddelde druk van deze belasting of anders van het hoogste tarief.

Bij de bepaling van het toe te passen nominale tarief van de inkomstenbelasting zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:
- Het gaat om alleenstaande aandeelhouders/natuurlijke personen, die wonen in het land waar de vennootschap haar (fiscale) zetel heeft.
- Aandeelhouders beschikken niet over een aanmerkelijk belang.
- Als het dividend in de inkomstenbelasting aan een schijventarief is onderworpen, dan geldt het hoogste nominale tarief van de inkomstenbelasting.
- Premies voor verplicht gestelde sociale verzekeringen (voorzover verschuldigd over het dividend) worden in de berekening meegenomen.
- Lokale belastingen die worden geheven over het dividend worden meegenomen.
- Als het tarief van de lokale belasting per regio verschilt, is gekozen voor het tarief zoals dat geldt in de hoofdstad van het desbetreffende land. Indien dit niet bekend is, wordt uitgegaan van een gemiddelde druk van deze belasting of anders van het hoogste tarief.

Bij de berekening van de druk van de dubbeltaks is geen rekening gehouden met de volgende belastingen/belastingverminderingen:
- Belastingen met als heffingsgrondslag de nettowaarde of de omzet van een bedrijf.
- Belastingen met als heffingsgrondslag het bezit van onroerend goed.
- Belastingen die slechts worden geheven indien de belastingplichtige een bepaalde religie aanhangt (kerkbelasting).
- Vermogensbelasting.
- Aftrekposten, belastingvrije sommen dan wel heffingvrij vermogen en andere tegemoetkomingen, behoudens die voor dividendinkomsten (gedeeltelijke vrijstelling, verlaagd tarief).

Bovenstaande voorwaarden geven aan dat het gaat om de nominale belastingdruk op dividend, niet om de effectieve druk. Er wordt immers geen rekening gehouden met aftrekposten en dergelijke. Het gaat om de vraag hoe een door de vennootschap extra verdiende geldeenheid wordt belast, wanneer de aandeelhouder tegen het toptarief wordt belast en geen tegemoetkomingen of aftrekposten kan claimen (behalve tegemoetkomingen om de dubbeldruk te matigen, die worden uiteraard wel in aanmerking genomen).

4.2 Resultaten per EU-lidstaat

Dit onderdeel toont het beloop van de dubbeldruk in de verschillende EU-lidstaten. De resultaten worden per land gepresenteerd. Opvallende mutaties in de tarieven van de vennootschapsbelasting (Vpb in de tabel) en de inkomstenbelasting (IB in de tabel), en de dubbeldruk worden kort toegelicht.

België

Tabel 2. Dubbeldruk: België (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	45,0	41,0	40,2	40,2	40,2	40,2	34,0	34,0
Nominaal tarief IB	56,7	25,0	13,4	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
Dubbeldruk	76,2	55,8	48,2	49,1	49,1	49,1	43,9	43,9

In de beschouwde periode daalde de dubbeldruk in België met ruim 32 procentpunten. De drukdaling is geconcentreerd in de periode van 1985 tot 1995. De daling van het tarief van de inkomstenbelasting is te verklaren doordat België in 1990 en latere jaren een variant van het klassieke stelsel hanteerde voor dividenden, en het tarief heeft vastgesteld op 25 procent. In de daaropvolgende jaren is het tarief van zowel de vennootschapsbelasting als dat van de inkomstenbelasting verder verlaagd.

Denemarken

Tabel 3. Dubbeldruk: Denemarken (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	50,0	40,0	34,0	32,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Nominaal tarief IB	68,9	47,5	40,0	40,0	43,0	43,0	43,0	43,0
Dubbeldruk	84,4	68,5	60,4	59,2	60,1	60,1	60,1	60,1

Ook in Denemarken liet de dubbeldruk in de periode van 1985 tot 1995 een sterke daling, met 25 procentpunten, zien. In deze periode is het tarief van zowel de inkomstenbelasting als de vennootschapsbelasting verlaagd. Sinds 1992 past Denemarken een variant van het klassieke stelsel toe en geldt in de inkomstenbelasting een afzonderlijk tarief voor dividenden. Over dividenden wordt ook niet langer lokale belasting geheven.

Duitsland

Tabel 4. Dubbeldruk: Duitsland (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	46,7	46,7	41,7	43,3	38,9	38,9	40,2	38,9
Nominaal tarief IB	31,3	26,6	32,9	34,0	25,6	25,6	25,6	23,7
Dubbeldruk	63,3	60,8	60,8	62,6	54,5	54,5	55,5	53,4

In Duitsland is de dubbeldruk pas na de eeuwwisseling duidelijk gedaald, zij het met 'slechts' 9 procentpunten. Het tarief van de inkomstenbelasting is bewegelijk geweest. De stijging in 1995 ten opzichte van 1990 ligt in het feit dat toen het belastingtegoed is verlaagd. Ten opzichte van 1990 is het tarief van de vennootschapsbelasting in 1995 fors lager. Dit komt doordat de cijfers voor 1995 zijn gebaseerd op de stad Berlijn en de cijfers voor 1990 zijn gebaseerd op een landelijk gemiddelde. Het tarief in Berlijn lag in 1990 nog 5 procentpunten beneden het landelijk gemiddelde. Nadien is het tarief in Berlijn gestegen, waardoor het tarief van de vennootschapsbelasting hoger uitvalt. In 2001 is ook een daling te zien van beide tarieven. In dat jaar is Duitsland overgestapt op een variant van het klassieke stelsel en wordt nog slechts de helft van het dividend betrokken in de heffing van

inkomstenbelasting. De stijging in 2003 vloeit voort uit een tijdelijke verhoging van de vennootschapsbelasting vanwege overstromingen in dat jaar.

Finland

Tabel 5. Dubbeldruk: Finland

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	33,2	42,0	25,0	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0
Nominaal tarief IB	67,0	27,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Dubbeldruk	78,0	58,0	25,0	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0

In Finland is de dubbeldruk in de periode van 1985 tot 1995 zeer aanzienlijk gedaald, met maar liefst 53 procentpunten. Deze daling is te verklaren door de invoering van een variant van het verrekeningsstelsel. Vóór 1989 werden uitgekeerde winsten volledig belast in zowel de vennootschapsbelasting als de inkomstenbelasting. Vanaf 1995 geldt een stelsel met volledige verrekening, waardoor de aandeelhouder geen inkomstenbelasting meer hoeft bij te betalen.

Frankrijk

Tabel 6. Dubbeldruk: Frankrijk (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	50,0	42,0	36,7	37,8	36,4	35,4	35,4	35,4
Nominaal tarief IB	52,0	35,2	40,3	40,8	40,1	35,6	33,5	33,5
Dubbeldruk	76,0	62,4	62,2	63,2	61,9	58,4	57,0	57,0

In Frankrijk tekende zich tussen 1985 en 1990 een opvallende daling van de dubbeldruk af, en wel met ruim 13 procentpunten. Dit heeft te maken met een verlaging van de tarieven van zowel de vennootschapsbelasting als de inkomstenbelasting. De oploop van de dubbeldruk tussen 1995 en 2000 valt toe te schrijven aan de invoering van een *surcharge* op het tarief van de vennootschapsbelasting voor bedrijven met een hoge omzet, en door een verhoging van de sociale bijdragen voor individuen met inkomen.[5]

Griekenland

Tabel 7. Dubbeldruk: Griekenland (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	0,0	0,0	40,0	40,0	37,5	37,5	35,0	35,0
Nominaal tarief IB	63,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Dubbeldruk	63,0	50,0	40,0	40,0	37,5	37,5	35,0	35,0

Ook in Griekenland is de dubbeldruk in de beschouwde periode sterk gedaald, en wel met 28 procentpunten. Ook hier lag het zwaartepunt van de lastenverlichting in de periode tussen 1985 en

5 **Voor deze sociale premies gold geen premiegrens, waardoor zij ook invloed hadden op de marginale druk van individuen in de hoogste schijf van het inkomstenbelastingtarief.**

1995. Griekenland is in 1992 overgestapt op een stelsel waarin dividenden zijn vrijgesteld van belasting. Voordien werden de winsten van vennootschappen vrijgesteld.

Ierland

Tabel 8. Dubbeldruk: Ierland (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	50,0	43,0	38,0	24,0	20,0	16,0	12,5	12,5
Nominaal tarief IB	38,5	34,7	30,7	44,0	42,0	42,0	42,0	42,0
Dubbeldruk	69,2	62,8	57,0	57,4	53,6	51,3	49,3	49,3

In Ierland vertoont de dubbeldruk eveneens een dalende trend. Opnieuw lag het zwaartepunt van die daling in de periode tussen 1985 en 1995, toen de tarieven van zowel de vennootschapsbelasting als de inkomstenbelasting zijn verlaagd. In 2000 is Ierland overgestapt van een verrekeningsstelsel op een variant van het klassieke stelsel. In dat jaar is een forse daling van het nominale tarief van de vennootschapsbelasting te zien. Vermoedelijk verklaart dit tevens de gelijktijdige verhoging van het toptarief van de inkomstenbelasting. De tariefdaling van de vennootschapsbelasting is ronduit spectaculair te noemen. Met 12,5 procent hanteert Ierland in vergelijking met de andere veertien EU-lidstaten sinds 2003 veruit het laagste tarief. De dubbeldruk in Ierland is echter lang niet de laagste van de vijftien onderzochte EU-lidstaten.

Italië

Tabel 9. Dubbeldruk: Italië (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	52,2	52,2	52,2	37,0	36,0	36,0	34,0	33,0
Nominaal tarief IB	45,3	21,9	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Dubbeldruk	73,9	62,7	58,2	44,9	44,0	44,0	42,3	41,4

Italië laat bij de gecombineerde druk van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting eveneens een dalende trend zien. In de periode van 1985 tot en met 2000 kalfde de dubbeldruk met 29 procentpunten af, door zowel een verlaging van het tarief van de inkomstenbelasting als het afschaffen van de lokale belasting op vennootschapswinsten.[6] Vanaf 1995 geldt dat dividenden zijn onderworpen aan een voorbelasting van 12,5 procent, die tevens eindheffing is. Dit werkt uit als een variant van het klassieke stelsel. Voor die tijd paste Italië een verrekeningsstelsel toe.

Luxemburg

Tabel 10. Dubbeldruk: Luxemburg (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	46,6	40,6	40,3	37,5	37,5	30,4	30,4	30,4
Nominaal tarief IB	62,7	58,8	25,6	23,6	21,5	19,5	19,5	19,5
Dubbeldruk	80,1	75,5	55,6	52,2	50,9	43,9	43,9	43,9

6 **Deze lokale belasting op vennootschapswinsten (*ILOR*) van 16,2% is, samen met een aantal andere belastingen, in 1998 komen te vervallen. In de plaats hiervoor is de *IRAP* gekomen, die niet geheven wordt naar het inkomen.**

Tussen 1985 en 1995 is ook in Luxemburg de dubbeldruk drastisch gedaald, met bijna 25 procentpunten. De tarieven van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting zijn beide verlaagd. Daarnaast geldt dat in Luxemburg sinds 1995 de helft van het ontvangen dividend wordt vrijgesteld in de inkomstenbelasting. In 2002 is het tarief van de vennootschapsbelasting nog eens stevig verlaagd.

Nederland

Tabel 11. Dubbeldruk: Nederland (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	43,0	35,0	35,0	35,0	35,0	34,5	34,5	34,5
Nominaal tarief IB	72,0	60,0	60,0	60,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Dubbeldruk	84,0	74,0	74,0	74,0	54,5	54,2	54,2	54,2

Nederland laat – in het spoor van tal van andere landen – tussen 1985 en 1990 eveneens een daling van de dubbeldruk zien, met 10 procentpunten. Zowel het tarief van de vennootschapsbelasting als van de inkomstenbelasting werd verlaagd. Door de belastingherziening in 2001 zakt de dubbeldruk met nog eens 20 procentpunten. Vanaf 2001 wordt niet langer het daadwerkelijk ontvangen dividend belast, maar wordt een rendement van 4 procent verondersteld over de waarde van de aandelen. De uitkomst hiervan vormt het inkomen uit sparen en beleggen en wordt belast tegen 30 procent.

Oostenrijk

Tabel 12. Dubbeldruk: Oostenrijk (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	38,4	45,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0
Nominaal tarief IB	62,0	25,0	22,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Dubbeldruk	76,6	58,8	48,5	50,5	50,5	50,5	50,5	50,5

Ook in Oostenrijk is de gecombineerde druk op uitgekeerde winsten in de periode van 1985 tot 1995 sterk gedaald, met 28 procentpunten. Het jaar 1990 laat overigens wel een stijging zien van het tarief van de vennootschapsbelasting. Daartegenover staat dat het tarief van de inkomstenbelasting op een aansprekende manier werd verlaagd, als onderdeel van een wijziging van het belastingsysteem. Dividenden werden voortaan belast tegen de helft van het geldende inkomstenbelastingtarief. In 1995 heeft een forse verlaging van het vennootschapsbelastingtarief (met 11 procentpunten) bijgedragen aan de vermindering van de dubbeldruk.

Portugal

Tabel 13. Dubbeldruk: Portugal (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	67,8	38,8	39,6	35,2	35,2	33,0	33,0	27,5
Nominaal tarief IB	84,0	33,1	18,5	22,2	22,2	20,0	20,0	20,0
Dubbeldruk	94,9	59,1	50,8	49,6	49,6	46,4	46,4	42,0

Vooral de sterke daling van de gecombineerde druk tussen 1985 en 1990 valt op. Dit heeft te maken met een stelselwijziging. In 1985 gold een puur klassiek stelsel, waarbij uitgekeerde winsten volle-

dig werden belast in zowel de vennootschapsbelasting als in de inkomstenbelasting. Deze tarieven konden vanwege sociale premies en aanvullende belastingen hoog oplopen. Dit systeem werd afgezworen in 1989; vanaf dat moment is Portugal een verrekeningsstelsel gaan hanteren. Het peiljaar 1995 laat een forse daling zien van het toegepaste tarief voor de inkomstenbelasting. Dit komt doordat het belastingtegoed werd verhoogd van 20 naar 60 procent van de betaalde vennootschapsbelasting. In 2002 is Portugal overgestapt op een variant van het klassieke stelsel. Sindsdien wordt slechts de helft van het dividend in de heffing van inkomstenbelasting betrokken.

Spanje

Tabel 14. Dubbeldruk: Spanje (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Nominaal tarief IB	62,6	51,6	38,4	27,2	27,2	27,2	23,0	23,0
Dubbeldruk	75,7	68,5	60,0	52,7	52,7	52,7	50,0	50,0

De wetgever in Spanje verlaagde de dubbeldruk in de periode tussen 1985 tot 2000 stapsgewijs met in totaal 23 procentpunten. In eerste aanleg ging het toptarief van de inkomstenbelasting omlaag. Daarna kon de dubbeldruk verder omlaag, doordat tussen 1990 en 1995 het belastingtegoed is verhoogd van 10 naar 40 procent van het nettodividend. De daling tussen 1995 en 2000 was een gevolg van de verlaging van het toptarief van de inkomstenbelasting. In 2003 is het toptarief van de inkomstenbelasting wederom verlaagd.

Verenigd Koninkrijk

Tabel 15. Dubbeldruk: Verenigd Koninkrijk (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	40,0	35,0	33,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Nominaal tarief IB	42,9	20,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
Dubbeldruk	65,7	48,0	49,8	47,5	47,5	47,5	47,5	47,5

Aandeelhouders in het Verenigd Koninkrijk zagen hun dubbeldruk tussen 1985 en 1990 met bijna 18 procentpunten verminderen. Deze lastenverlichting was vooral te danken aan een verlaging van het relevante toptarief van de inkomstenbelasting. De stijging van het inkomstenbelastingtarief in 1995 komt door een verlaging van het belastingtegoed van 25/75 naar 20/80 van het nettodividend.

Zweden

Tabel 16. Dubbeldruk: Zweden (%)

	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Nominaal tarief Vpb	52,0	52,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0
Nominaal tarief IB	79,0	65,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Dubbeldruk	89,9	83,2	49,6	49,6	49,6	49,6	49,6	49,6

In Zweden valt vooral de daling van de gecombineerde druk tussen 1990 en 1995 op, met bijna 34 procentpunten. Het tarief van de vennootschapsbelasting is aanzienlijk verlaagd en over uitgekeerde winsten wordt niet langer lokale inkomstenbelasting geheven.

4.3 Samenvatting van de resultaten

Uit de voorgaande overzichten komt naar voren dat de dubbeldruk van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting die binnenlandse aandeelhouders ervaren, in alle 'oude' vijftien EU-lidstaten is gedaald. De sterkste dalingen doen zich voor in de periode van 1985 tot en met 1995. In veel landen is destijds het toptarief van de inkomstenbelasting flink verlaagd. Het tarief van de vennootschapsbelasting is in de afgelopen twintig jaar meer geleidelijk omlaag gebracht.

Tabel 17. Dubbeldruk in beeld (%)[a]

	1985	2004	Mutatie (procentpunt)	Afwijking t.o.v. gemiddelde 1985 (procentpunt)	Afwijking t.o.v. gemiddelde 2004 (procentpunt)
Denemarken	84,4	60,1	-24,3	7,7	13,0
Frankrijk	76,0	57,0	-19,0	-0,7	9,9
Nederland	84,0	54,2	-29,9	7,3	7,0
Duitsland	63,3	53,4	-9,9	-13,4	6,3
Oostenrijk	76,6	50,5	-26,1	-0,2	3,4
Spanje	75,7	50,0	-25,7	-1,0	2,8
Zweden	89,9	49,6	-40,3	13,2	2,5
Ierland	69,2	49,3	-20,0	-7,5	2,1
Verenigd Koninkrijk	65,7	47,5	-18,2	-11,0	0,4
Luxemburg	80,1	43,9	-36,1	3,3	-3,2
België	76,2	43,9	-32,3	-0,5	-3,2
Portugal	94,9	42,0	-52,9	18,1	-5,1
Italië	73,9	41,4	-32,5	-2,9	-5,7
Griekenland	63,0	35,0	-28,0	-13,7	-12,1
Finland	78,0	29,0	-49,0	1,2	-18,1
Gemiddelde druk	76,7	47,1			

a Lidstaten gerangschikt naar dalende dubbeldruk in 2004.

Tabel 17 laat zien dat de dubbeldruk in 1985 varieerde tussen 63 (Duitsland) en 95 procent (Portugal). In 2004 lag de dubbeldruk fors lager, tussen 29 (Finland) en 60 procent (Denemarken). Opvallend is dat het verschil tussen de hoogste en de laagste druk (in procentpunten) de afgelopen twintig jaar *grosso modo* gelijk is gebleven. Het zijn overigens niet dezelfde landen die in beide peiljaren het minimum en het maximum bepalen. De gemiddelde gecombineerde druk (ongewogen) bedroeg in de vijftien EU-lidstaten in 1985 ruim 76 procent, tegen omstreeks 47 procent in 2004, een daling van bijna 30 procentpunten. Tabel 17 laat eveneens zien in hoeverre landen afwijken van de gemiddelde dubbeldruk (afwijking in procentpunten). De laatste kolom toont de afwijkingen van het gemiddelde voor het jaar 2004. Zij schommelen tussen +13 procentpunten (Denemarken) en –18 procentpunten (Finland). Voor 1985 vinden we een overeenkomstig beeld, met maximale afwijkingen van +18 procentpunten (Portugal) en –14 procentpunten (Griekenland). Belangwekkend is te noteren dat sommige landen hun relatieve positie aanzienlijk hebben weten te verbeteren. De dubbeldruk in Zweden lag in 1985 bijvoorbeeld 13 procentpunten boven het EU-15-gemiddelde, maar in 2004 niet meer dan 2,5 procentpunt. De relatieve positie van Duitsland is daarentegen aanzienlijk

verslechterd. Bij de oosterburen lag de dubbeldruk twintig jaar geleden 13 procentpunten beneden het EU-15-gemiddelde en in 2004 juist 6 procentpunten daar boven. De positie van Nederland bleef ongewijzigd: zowel in 1985 als in 2004 ligt de dubbeldruk 7 procentpunten boven het ongewogen gemiddelde van de EU-15.

5 Afwijkingen ten opzichte van OESO-cijfers

De resultaten voor de dubbeldruk in de verschillende EU-lidstaten kunnen voor de jaren 2000 tot en met 2004 worden vergeleken met cijfers die de OESO heeft gepubliceerd. Ten opzichte van deze cijfers vinden wij een beperkt aantal afwijkingen. De cijfers die afwijken zijn in tabel 18 gecursiveerd, met tussen haakjes de afwijking ten opzichte van de OESO-cijfers.

Tabel 18. Verschillen met dubbeldrukcijfers van de OESO (%)[a]

	2000	2001	2002	2003	2004
Duitsland					
Berekend niveau	*62,6*	*54,5*	54,5	55,5	53,4
Afwijking t.o.v. OESO	-8,8	-3,3			
Frankrijk					
Berekend niveau	63,2	61,9	58,4	*57,0*	*57,0*
Afwijking t.o.v. OESO				+0,2	+0,3
Italië					
Berekend niveau	*44,9*	*44,0*	*44,0*	*42,3*	*41,4*
Afwijking t.o.v. OESO	+1,0	+1,9	+2,1	+3,8	+4,0
Portugal					
Berekend niveau	*49,6*	*49,6*	46,4	46,4	42,0
Afwijking t.o.v. OESO	+1,8	+1,8			

a Cursief: afwijking t.o.v. OESO-cijfers.

In de berekening van de gecombineerde druk voor *Duitsland* voor de jaren 2000 en 2001 bestaat een verschil ten opzichte van de OESO-cijfers. Voor 2000 wijkt zowel het tarief van de vennootschapsbelasting als dat van de inkomstenbelasting af. De OESO heeft klaarblijkelijk voor 2000 geen rekening gehouden met de lokale belasting die wordt geheven over de winst. Dit leidt tot een lager tarief bij de OESO. De oorzaak van het verschil in het tarief van de inkomstenbelasting ligt in de hoogte van het belastingtegoed dat wordt toegekend aan de aandeelhouder. De OESO rekent met een hoger tegoed, wat leidt tot een lager tarief bij de OESO. Voor 2001 bestaat een verschil in het berekende tarief van de inkomstenbelasting. De OESO gaat er vanuit dat Duitsland in 2001 het verrekeningsstelsel toepast, terwijl Duitsland vanaf 2001 een variant van het klassieke stelsel hanteert.

Ook voor *Frankrijk* levert onze berekening een verschil met de OESO-cijfers op, en wel voor de jaren 2003 en 2004. Hier zit het verschil in het tarief van de inkomstenbelasting. Het door de OESO berekende tarief is licht hoger.

Onze drukcijfers voor de jaren 2000 tot en met 2004 voor *Italië* verschillen eveneens van de OESO-cijfers, opnieuw door het berekende inkomstenbelastingtarief. De OESO gaat uit van het verrekeningsstelsel, terwijl onze cijfers zijn gebaseerd op een systeem waarbij een voorheffing van 12,5 procent bij de betaalbaarstelling van het dividend tevens de eindheffing is. Dit laatste systeem wordt toegepast indien een 'gewone' aandeelhouder dividend ontvangt.

Voor *Portugal* ten slotte bestaat een verschil bij de berekening voor de jaren 2000 en 2001. Het verschil zit in het berekende tarief van de inkomstenbelasting. De OESO gaat uit van een systeem waarin een voorheffing van 25 procent wordt geheven over het uitgekeerde dividend. Deze voorhef-

fing vormt dan tevens de eindheffing. Onze cijfers zijn gebaseerd op toepassing van het verrekeningsstelsel, waarbij de aandeelhouder een belastingtegoed ontvangt ter grootte van 60 procent van de geheven vennootschapsbelasting. De aandeelhouder kan opteren voor toepassing van dit stelsel. Omdat dit leidt tot een gunstiger tarief, is het aannemelijk dat aandeelhouders ook daadwerkelijk voor deze optie kiezen.

De gevonden verschillen zijn al een aantal maanden geleden bij de OESO onder de aandacht gebracht.[7] Deze instelling heeft toegezegd te zullen reageren, maar dit zou nog wel enige tijd in beslag kunnen nemen.[8] Kort geleden heeft de OESO de toegezegde reactie gegeven.[9] In het geval van *Duitsland* accepteert de OESO ons gecorrigeerde cijfer voor 2000. Dat is niet het geval voor 2001; de OESO stelt dat Duitsland het klassieke stelsel eerst vanaf 2002 toepast. Het geringe verschil voor *Frankrijk* (in 2003 en 2004) houdt volgens de OESO vermoedelijk verband met marginale latere tariefwijzigingen, die halverwege het daaropvolgende jaar zijn ingevoerd. De afwijking voor *Italië* wordt verklaard, doordat wij uitgaan van het IB-tarief voor 'non-qualified share holdings', terwijl de OESO zich bij de berekening van de dubbeldruk baseert op het tarief voor 'qualified share holdings'. De OESO bevestigt onze cijfers voor Portugal, maar geeft de voorkeur aan een iets andere presentatie.

6 Conclusie

Uit ons onderzoek naar de heffingsstelsels die de vijftien 'oude' EU-lidstaten in de afgelopen twintig jaar hebben gehanteerd, blijkt dat zij bij de belastingheffing over door vennootschappen aan hun aandeelhouders uitgekeerde winst momenteel overwegend een variant van het klassieke stelsel toepassen. De afgelopen vijftien jaar is het klassieke stelsel opgerukt. Inmiddels hebben elf van de vijftien EU-lidstaten het klassieke stelsel geadopteerd. Nog drie EU-lidstaten praktiseren een variant van het verrekeningsstelsel, waaronder het Verenigd Koninkrijk. Maar ook daar groeit het systeem toe naar een variant van het klassieke stelsel. Griekenland is een buitenbeentje: het past een systeem toe waarin dividenden bij de aandeelhouder volledig zijn vrijgesteld. De reden dat zoveel landen zijn overgestapt op een variant van het klassieke stelsel is dat dit internationaal neutraal uitwerkt. Gegeven de doelstellingen van de Europese Unie is het van belang dat binnenlandse en buitenlandse aandeelhouders zoveel mogelijk gelijk worden behandeld. Het verrekeningsstelsel schiet op dit punt te kort.

Bij de heffingsstelsels is dus onmiskenbaar sprake van convergentie. De EU-lidstaten stappen af van (een variant van) het verrekeningsstelsel en kiezen voor (een variant van) het klassieke stelsel. Op uiteenlopende wijzen worden de gevolgen voor de gecombineerde druk op vennootschapswinsten gematigd. In dat opzicht passen de landen dus niet eenzelfde systeem toe.

De in paragraaf 4 gepresenteerde cijfers laten duidelijk zien dat de gecombineerde druk van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting op aan binnenlandse aandeelhouders uitgekeerde dividenden in de vijftien EU-lidstaten in de afgelopen twintig jaar fors is gedaald. Hoofdoorzaak is dat de nominale tarieven van beide belastingen in nagenoeg alle EU-lidstaten zijn verlaagd, soms in aanzienlijke mate. Gemiddeld genomen is de dubbeldruk in de vijftien EU-lidstaten met 30 procentpunten gedaald, van 76 tot 47 procent van elke eenheid vennootschapswinst die aan de aandeelhouders wordt uitgekeerd. De grootste dalingen van de dubbeldruk deden zich voor in de periode

7 E-mail van 31 augustus 2005 aan C. Heady, werkzaam bij het Centre for Tax Policy and Administration, Committee on Fiscal Affairs van de OESO.

8 E-mail van C. Heady van 19 september 2005.

9 E-mail van C. Heady van 21 februari 2006.

van 1985 tot en met 1995. De bandbreedte waarbinnen de gecombineerde druk varieert is overigens gelijk gebleven (circa 40 procentpunten). Ook tussen deze uitersten is geen punt aan te wijzen waar omheen de dubbeldruk van de EU-lidstaten zich concentreert. De afwijkingen ten opzichte van het gemiddelde blijven omvangrijk. Van convergentie van de dubbeldrukpercentages blijkt vooralsnog geen sprake te zijn. Wel is de relatieve positie van veel EU-lidstaten ingrijpend gewijzigd. Zowel in 1985 als in 2004 lag de druk in Nederland 7 procentpunten boven het (ongewogen) gemiddelde van de EU-15.

De daling van de dubbeldruk op uitgekeerde vennootschapswinsten zal vermoedelijk in de komende jaren onverminderd voortgaan. De voornaamste bijdrage valt te verwachten van een verdergaande verlaging van het tarief van de vennootschapsbelasting. Vrijwel alle EU-lidstaten zijn namelijk van plan hun nominale vennootschapsbelastingtarieven de komende jaren (verder) omlaag te brengen. Daarnaast hanteren meer en meer EU-lidstaten een afzonderlijk tarief voor dividenden in de inkomstenbelasting. Dit is doorgaans lager dan het progressieve tarief dat geldt voor inkomsten uit arbeid. Op deze manier willen EU-lidstaten voorkomen dat dividendinkomsten, vanwege hun mobiele karakter, wegvloeien naar het buitenland.

Literatuur

Bouwman, J.N., en M.G. de Jong (2003), *Wegwijs in de vennootschapsbelasting*, Den Haag: Sdu Uitgevers

International Fiscal Association (2003), *Trends in Company/Shareholder Taxation: Single or Double Taxation?*, Cahiers de droit fiscal international, Den Haag: Kluwer law international

Terra, B.J.M., en P.J. Wattel (2001), *European Tax Law*, Deventer: Kluwer

Verschenen

In deze rubriek worden recent verschenen boeken, onderzoeksrapporten en beleidsadviezen op het terrein van de openbare financiën c.q. de economie van de publieke sector aangekondigd. Aanmeldingen voor deze rubriek bij de eindredacteur (adres: zie binnenzijde omslag).

Boeken

M.A. Allers, C. Hoeben, J.Th van der Veer en E. Gerritsen, *Atlas van de lokale lasten 2006*, Groningen: COELO, februari 2006

P.B. Boorsma en M.A. Allers, *De financiële verhouding onder de loep*, Den Haag: VNG-Uitgeverij, 2006

C.A. van Egten en W. Veldman, *De controlfunctie in de publieke en non-profitsector*, Public Controlling Reeks 13, Den Haag: Sdu Uitgevers, januari 2006

N.P. Mol. *Operationele budgettering*, Public Controlling Reeks 12, Den Haag: Sdu Uitgevers, januari 2006

Evgenia Motchenkova, *Optimal Enforcement of Competition Law*, CentER Ph.D. Thesis Series No. 151, Tilburg: CentER, november 2005

Phrongthorn Wrasai, *Agency Problems in Political Decision Making*, Tinbergen Institute Dissertation Series No. 368, Amsterdam: Thela Thesis, december 2005

Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT)

Open stellingen. Essays over Open innovatie, Achtergrondstudie 32, januari 2006

Algemene Rekenkamer

Beveiliging militaire objecten: vervolgonderzoek, rapport, december 2005

Voedselveiligheid en diervoeders, rapport, december 2005

Zwerfjongeren 2005, rapport, december 2005

EU-trendrapport 2006, rapport, februari 2006

CentER for Economic Research

Sjak Smulders and Edwin van der Werf, *Climate Policy and the Optimal Extraction of High- and Low-Carbon Fossil Fuels*, Discussion Paper 2005-119, november 2005

Ben J. Heijdra and Jenny E. Ligthart, *Fiscal Policy, Monopolistic Competition, and Finite Lives*, Discussion Paper 2005-126, december 2005

Centraal Planbureau (CPB)

P.H.A.M. Arts, J. Ebregt, C.J.J. Eijgenraam, en M.J. Stoffers, *Bedrijfslocatiemonitor. De vraag naar ruimte voor economische activiteit tot 2040*, CPB Bijzondere publicatie No. 59, december 2005

Rob Euwals, *Belastingherziening 2001 en de werkgelegenheid van vrouwen. Een analyse op basis van de Enquête Beroepsbevolking*, CPB Document No. 100, november 2005

George Gelauff, Herman Stolwijk, and Paul Veenendaal, *Europe's Financial Perspectives in Perspective*, CPB Document No. 101, november 2005

Do Market Failures Hamper the Perspectives of Broadband?, CPB Document No. 102, december 2005

Maarten Cornet en Björn Vroomen, *Hoe effectief is extra fiscale stimulering van speur- en ontwikkelingswerk? Effectmeting op basis van de natuurlijk-experimentmethode*, CPB Document No. 103, december 2004

George M.M. Gelauff, and Arjan M. Lejour, *Five Lisbon Highlights. The Economic Impact of Reaching These Targets*, CPB Document No. 104, januari 2006

Athena. A Multi-Sector Model of the Dutch Economy, CPB Document No. 105, januari 2006

Henk Kranendonk, and Johan Verbruggen, *Trefzekerheid van korte-termijnramingen van het CPB voor de jaren 1971-2004; inclusief vergelijking met negen andere instanties*, CPB Document No. 106, januari 2006

Marc van der Steeg en Dinand Webbink, *Voortijdig schoolverlaten in Nederland: omvang, beleid en resultaten*, CPB Document No. 107, februari 2006

Roland de Bruijn, Henk Kox, and Arjan Lejour, *The Trade-Induced Effects of the Services Directive and the*

Country of Origin Principle, CPB Document No. 108, februari 2006

Frits Bos, *De Nederlandse collectieve uitgaven in historisch perspectief*, CPB Document No. 109, februari 2006

Machiel Mulder and Gijsbert Zwart, *Government Involvement in Liberalised Gas Markets. A Welfare-Economic Analysis of the Dutch Gas-Depletion Policy*, CPB Document No. 110, februari 2006

Michiel van Leuvensteijn en Victoria Shestalova, *Investeringsprikkels voor woningcorporaties*, CPB Document No. 112, februari 2006

Michiel Evers, Ruud de Mooij and Daniël van Vuuren, *What Explains the Variation in Estimates of Labour Supply Elasticities?* CPB Discussion Paper No. 51, december 2005

Rob Euwals, Daniël van Vuuren and Ronald Wolthoff, *Early Retirement Behaviour in the Netherlands. Evidence from a Policy Reform*, CPB Discussion Paper No. 52, december 2005

Henk Don and Johan Verbruggen, *Models and Methods for Economic Policy: 60 Years of Evolution at CPB*, CPB Discussion Paper No. 55, januari 2006

Consumer Price Sensitivity in Health Insurance, CPB Discussion Paper No. 56, februari 2006

Wouter Vermeulen and Jos van Ommeren, *Compensation of Regional Unemployment in Housing Markets*, CPB Discussion Paper No. 57,februari 2006

Maarten Cornet, Björn Vroomen and Marc van der Steeg, *Do Innovation Vouchers Help SMEs to Cross the Bridge Towards Science?*, CPB Discussion Paper No. 58, februari 2006

Mauro Mastrogiacomo and Nicole Voskuilen-Bosch, *Income Incentives to Labour Participation and Home Production. The Contribution of the Tax Credits in the Netherlands*, CPB Discussion Paper No. 59, februari 2006

Jan Bonenkamp, *A Comparison of Catching-up Premium Rate Models*, CPB Memorandum nr. 127, oktober 2005

Paul Veenendaal, *Import Duty Incidence*, CPB Memorandum nr. 128, november 2005

Henk Kox and Arjan Lejour, *Liberalisation of the European Services Market and its Impact on Switzerland. Assessing the Potential Impacts of Following the EU's 2004 Services Directive*, CPB Memorandum nr. 130, december 2005

Machiel van Dijk and Machiel Mulder, *Regulation of Telecommunication and Deployment of Broadband*, CPB Memorandum nr. 131, december 2005

M.H.C. Lever, *Reactie op kritiek van Van Eijck op koopkrachtberekening CPB*, CPB Memorandum nr. 132, december 2005

N. Bosch, *Beschrijving koopkrachtberekening*, CPB Memorandum nr. 133, december 2005

Rob Euwals en Daniël van Vuuren, *Arbeidsaanbod tot 2050: een beleidsneutraal scenario*, CPB Memorandum nr. 134, december 2005

Bas Jacobs, *Simulating the Lisbon Skills Targets in WorldScan*, CPB Memorandum nr. 135, december 2005

Henk Kox, *Intra-EU Differences in Regulation-Caused Administrative Burdens for Companies*, CPB Memorandum nr. 136, december 2005

Dinand Webbink en Kok Burger, *De financiering van basisscholen: prikkels, doelstellingen en gedrag*, CPB Memorandum nr. 138, januari 2006

Barthold Kuipers en Jan Lemmen, *De betekenis van inflatiegeïndexeerde leningen voor het Nederlandse EMU-saldo*, CPB Memorandum nr. 139, februari 2006

Michèle Belot, *Prevention in the Curative Sector*, CPB Memorandum nr. 142, januari 2006

Machiel Mulder and Gijsbert Zwart, *Market Failures and Government Policies in Gas Markets*, CPB Memorandum nr. 143, februari 2006

Gijsbert Zwart and Machiel Mulder, *NATGAS. A Model of the European Natural Gas Market*, CPB Memorandum nr. 144, februari 2006

Martin Mellens, *Besparingen belicht: samenhang en verschillen tussen definities*, CPB Memorandum nr. 145, februari 2006

R.J. Waaijers, *Herwegingsprocedure bij het op IPO gebaseerde microsimulatiemodel*, CPB Memorandum nr. 146, februari 2006

Economische effecten Belastingherziening 2001, CPB Notitie, november 2005

Enkele effecten van de Nota Mobiliteit deel III, CPB Notitie, november 2005

Geactualiseerde koopkrachtraming 2006, CPB Notitie, december 2005

Kosteneffectiviteitsanalyse van het maatregelpakket in de PKB Ruimte voor de Rivier deel 3, CPB Notitie, december 2005

Effecten versoepeling ontslagrecht en preventieprikkel, CPB Notitie, januari 2006

Reactie op: Probleemanalyse Zuiderzeelijn, CPB Notitie, januari 2006

Second opinion op de KBA Planstudie Schiphol-Amsterdam-Almere, CPB Notitie, februari 2006

Centrum voor Onderzoek van de Economie van Lagere Overheden (COELO)

M.A. Allers, *Belastingoverzicht grote gemeenten 2006*, COELO-rapport 06-1, januari 2006

De Nederlandsche Bank (DNB)

Roel Beetsma, Alex Cukierman and Massimo Guiliodori, *Wars, Redistribution and Civilian Federal Expenditures in the US over the Twentieth Century*, Working Paper 057, november 2005

Axel Börsch-Supan, Alexander Ludwig and Joachim Winter, *Ageing, Pension Reform, and Capital Flows: A Multi-Country Simulation Model*, Working Paper 065, december 2005

Ministerie van Economische Zaken

Betrouwbaarheid in netwerksectoren. Reflectie op de rol van de overheid, Kenniscentrum voor Ordeningsvraagstukken, december 2005

Aad Wessel en Jeanette Hoogendoorn, *Eindrapport onderzoek naar de kosten van de aanpassing van de administratie als gevolg van de gedragsregel 'verbod op kruissubsidiëring'*, Atos Consulting, januari 2006

Netspar

Arthur van Soest, Arie Kapteyn en Julie Zissimopoulos, *Using Stated Preferences Data to Analyze Preferences for Full and Partial Retirement*, Discussion Paper 2006-D01, januari 2006

Raad voor de financiële verhoudingen (Rfv)

Meerkosten slechte bodemgesteldheid, advies, januari 2006

Evaluatie Wet fido, advies, januari 2006

Raad voor de Volksgezondheid & Zorg (RVZ)

Mensen met een beperking in Nederland. De AWBZ in perspectief, advies 05/15, januari 2006

Duurzame solidariteit, Briefadvies 06/01, januari 2006

Management van vastgoed in de zorgsector, Advies 06/02, maart 2006

De AWBZ internationaal bekeken. Langdurige zorg in het buitenland, Achtergrondstudie, 2005

Leo van der Geest, *Blijvende zorg. Economische aspecten van langdurige ouderenzorg*, Achtergrondstudie, 2005

W.J.D. de Graaf (eindred.), *Achtergronden voor internationale vergelijkingen van langdurige zorg*, Achtergrondstudie, 2005

A.J. Struijs, *Informele zorg. Het aandeel van mantelzorgers en vrijwilligers in de langdurige zorg*, Achtergrondstudie, januari 2006

Raad voor het openbaar bestuur (Rob)

Tussen oorlog en vrede. Kader voor een balans tussen vrijheidsrechten en veiligheid, advies, oktober 2005

Natuurlijk gezag, advies, januari 2006

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)

Niet met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden, Advies 37, oktober 2005

Research voor Beleid

Ellen Verveen, Eva Mandos, Peter Bolhuis en Piet van Santen, *Monitor Scholing en activering. Verslag meting tweede halfjaar 2004*, december 2005

Peter Plooij, *Bestandskoppelingen Wsw 2004. Herkomst van nieuwe instroom en samenloop met AO-recht*, december 2005

Ruimtelijk Planbureau

Wil Zonneveld en Femke Verwest, *Tussen droom en retoriek. De conceptualisering van ruimte in Nederlandse planning*, rapport, december 2005

Anet Weterings, Otto Raspe en Frank van Oort, *De atlas van kennis en innovatie*, rapport, december 2005

Leo Pols, Femke Daalhuizen, Arno Segeren en Cees van der Veeken, *Waar de landbouw verdwijnt. Het*

Nederlandse cultuurland in beweging, rapport, december 2005

David Evers, Anton van Hoorn en Frank van Oort, *Winkelen in Megaland*, rapport, december 2005

Andries de Jong *et al.*, *Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose*, rapport, februari 2006

David Hamers en Kersten Nabielek, *Bloeiende bermen. Verstedelijking langs de snelweg*, rapport, februari 2006

Han Lörzing, Wiebke Klemm, Miranda van Leeuwen en Suus Soekimin, *VINEX! Een morfologische verkenning*, rapport, maart 2006

Sociaal-Economische Raad (SER)

Milieu als kans, advies 2005/13, oktober 2005

De toekomst van de PBO, ontwerpadvies, februari 2006

Wetsvoorstel herziening concurrentiebeding, ontwerpadvies, februari 2006

Wegnemen belemmeringen voor doorwerken na 65 jaar, ontwerpadvies, maart 2006

Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

? Altijd een antwoord, Nieuwjaarsuitgave, januari 2006

Paul Dekker en Joep de Hart (red.), *De goede burger*, Special, december 2005

Mirjam de Klerk, *Ouderen in instellingen*, Special, december 2005

Jaco Dagevos en Maurice Gesthuizen, *Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen*, Special, januari 2006

Cok Vrooman, Arjan Soede, Henk-Jan Dirven en Rens Trimp, *Armoedemonitor 2005*, Publicatie 2005/16, november 2005

Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer, *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken*, Publicatie 2006/1, januari 2006

M.H. Kwekkeboom (red.), *Een eigen huis...*, Publicatie 2006/2, januari 2006

Michiel Ras, Evelien Eggink, Edwin van Gameren en Ingrid Ooms, *Uitgerekend wonen*, Publicatie 2006/3, januari 2006

Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn, Ingrid Ooms en Evelien Eggink, *Hoe het werkt met kinderen*, Publicatie 2006/5, februari 2006

Joep de Hart, *Voorbeelden & nabeelden*, Essay 1, december 2005

Jaco Dagevos, *Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden*, Signalement, januari 2006

Ab van der Torre, *Advocaat met korting. Een analyse van de prijsgevoeligheid van de rechtsbijstand*, Werkdocument 118, november 2005

Edwin van Gameren, *Regionale verschillen in de wachtlijsten verpleging en verzorging. Een empirisch onderzoek naar verklarende factoren*, Werkdocument 119, november 2005

Joost Timmermans, Alice de Boer en Jurjen Iedema, *De mantelval*, Werkdocument 120, december 2005

Stichting Economisch Onderzoek (SEO)

J. Poort, C.M.E. Groot, L.M. Kok, D. de Graaf and B.J.F. Hof, *Accessibility of Public Services*, rapport 775, december 2005

B.E. Baarsma, R. Aalbers, J. Poort en M.L. Biermans, *Diamonds are Forever?*, rapport 810, december 2005

P.H.G. Berkhout, *Gebruik en effectiviteit van de aftrek scholingsuitgaven*, rapport 826, december 2006

J. Poort, B.E. Baarsma en C.N. Teulings, *Marktwerking op de rit*, rapport 827, november 2005

C.M.E. Groot en J.A.C. Korteweg, *Hoe verloopt de levensloop?*, rapport 832, november 2005

L.M. Kok, C.M.E. Groot en K. Sadiraj, *De markt voor kinderopvang 2004*, rapport 845, januari 2006

B.E. Baarsma en F.A. Felsö, *Het proces als domein*, rapport 846, december 2005

J. Poort, *Over regulering internettelefonie*, rapport 863, januari 2006

R. Aalbers en M. de Nooij, *Per maand of per kwh?*, rapport 865, februari 2006

M. Zijl, *The Economic and Social Consequences of Temporary Emloyment: A Review of the Literature*, Discussion Paper 47, december 2005

Tilburg Law and Economics Center (TILEC)

Gert Brunekreeft and Dierk Bauknecht, *Energy Policy and Investment in the German Power Market*, Discussion Paper DP 2005-031, oktober 2005

Pierre Larouche and Maartje de Visser, *Key Institutional Issues and Possible Scenarios for the Review of the*

EC Electronic Communications Framework, Discussion Paper DP 2005-032, december 2005

Pieter H.M. Ruys, *Een economisch perspectief op hybride organisaties*, Discussion Paper DP 2006-04, januari 2006

Koen J. Mulder, *Efficiëntie in de waterketen. Hoe het waterbeheer voor de consument goedkoper kan...*, Master Thesis, december 2005

Tinbergen Instituut

Ruud A. de Mooij and Sjef Ederveen, *Explaining the Variation in Empirical Estimates of Tax Elasticities of Foreign Direct Investment*, Discussion Paper TI 2005-108/3, 2005

Elbert Dijkgraaf and Raymond Gradus, *Deregulating Sunday Shop Policies*, Discussion Paper TI 2006-003/3, januari 2006

Hendrik P. van Dalen, *Who Carries the Burden of Reproductive Health and AIDS Programs? Evidence from OECD Donor Countries*, Discussion Paper TI 2006-004/1, januari 2006

Michiel Evers, Ruud A. de Mooij and Daniël J. van Vuuren, *What Explains the Variation in Estimates of Labour Supply Elasticities?*, Discussion Paper TI 2006-017/3, januari 2006

Philip de Jong, Maarten Lindeboom and Bas van der Klaauw, *Screening Disability Insurance Applications*, Discussion Paper TI 2006-018/3, februari 2006

Rob Euwals, Daniël van Vuuren and Ronald Wolthoff, *Early Retirement Behaviour in the Netherlands. Evidence from a Policy Reform*, Discussion Paper TI 2006-021/3, februari 2006

Universiteit Leiden

C.L.J. Caminada and K.P. Goudswaard, *Budgetary Costs of Tax Facilities for Pension Savings: An Empirical Analysis*, Department of Economics Research Memorandum 2005.03, 2005

VROM-Raad

Schiphol: meer markt voor de mainport?, advies 50, januari 2006

Ruimte geven, ruimte nemen, advies 51, maart 2006

Gouden bergen?

Nederlandse economie en overheidsfinanciën in de komende kabinetsperiode

Symposium Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën
Den Haag, 30 juni 2006
Locatie: ministerie van SZW

Programma

14.00	**Opening** door de voorzitter van de Wim Drees Stichting, prof. dr. C.A. de Kam
14.05-15.05	**Inleidingen** *prof. dr. C.G.M. Sterks*, Hoogleraar RU Groningen, lid van de Centrale Commissie voor de Statistiek, plv. Kroonlid van de Sociaal-Economische Raad *prof. dr. H.A.A. Verbon*, Hoogleraar Universiteit van Tilburg *prof. dr. A. van Witteloostuijn*, Hoogleraar RU Groningen, lid van de Raad van Economisch Adviseurs
15.10-15.30	**Pauze**
15.30-16.10	**Commentaren** *drs. S.A. Blok*, Lid van de Tweede Kamer (VVD), o.a. lid van de Vaste Commissie voor de Rijksuitgaven en lid van de Vaste Commissie voor Financiën *drs. F.J.M. Crone*, Lid van de Tweede Kamer (PvdA), o.a. lid van de vaste Commissie voor de Rijksuitgaven en lid van de vaste Commissie voor Financiën *mr. F. de Nerée tot Babberich*, Lid van de Tweede Kamer (CDA), onder andere lid van de Vaste Commissie voor de Rijksuitgaven en lid van de Vaste Commissie voor Financiën *drs. C.C.M. Vendrik*, Lid van de Tweede Kamer (GroenLinks), o.a. lid van de Vaste Commissie voor de Rijksuitgaven en lid van de vaste Commissie voor Financiën
16.10-16.45	**Plenair debat** Uitloop mogelijk tot 17.00 uur Borrel na afloop

Praktische informatie

Plaats: Kappeyne van de Coppellozaal (zaal 104)
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW)
Anna van Hannoverstraat 4
2595 BJ Den Haag

Bereikbaarheid

Het ministerie van SZW ligt recht tegenover de uitgang van station NS Den Haag Laan van N.O. Indië. Behalve per trein is het ministerie van SZW goed bereikbaar per tram (eindpunt lijn 3). Het ministerie heeft een parkeergarage, maar zij kunnen niet garanderen dat er ruimte is, het is niet mogelijk plekken te reserveren.

Opgave voor het symposium

U kunt zich al voor het symposium aanmelden, maar uiterlijk op 28 juni 2006, bij het secretariaat van de Wim Drees Stichting, schriftelijk (Postbus 95328, 2509 CH Den Haag), telefonisch bij mevrouw M.W.J. van der Sande (070- 342.7359) of via de site of per e-mail Wim.DreesStichting@minfin.nl

Let op

Bij binnenkomst op het ministerie van SZW dienen symposiumdeelnemers zich te (kunnen) legitimeren.

Centraal Economisch Plan 2006

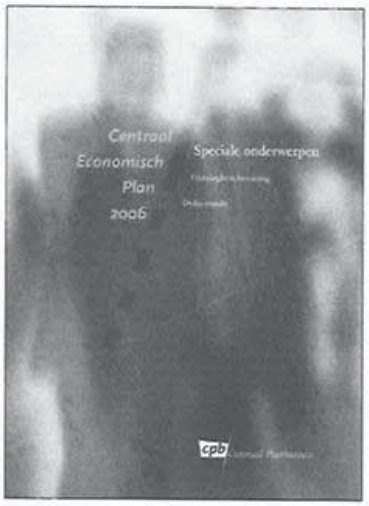

Los exemplaar CEP 2006
Artikelcode: 90 12 11344 X
Prijs: € 33,– incl. btw

Abonnement CEP
Artikelcode: BKCEP

Voor meer informatie of bestellingen kijkt u op **www.sdu.nl/economie** of bel (070) 378 98 80.

Onze uitgaven zijn ook verkrijgbaar via de boekhandel

Het *Centraal Economisch Plan (CEP) 2006* geeft u inzicht in de macro-economische prognoses van de nationale en de internationale conjunctuur voor 2006 en 2007.

Een goed zicht op de economische ontwikkelingen

Deze uitgave is een 'must' voor beleidsmakers en -uitvoerders die in de praktijk te maken krijgen met economische ontwikkelingen. De prognoses uit het *CEP* worden gebruikt in de beleidsprocessen van zowel overheid als bedrijfsleven.

Speciale onderwerpen die aan bod komen zijn:

- Ontslagbescherming;
- Doha-ronde.

de snelste link naar uw vakgebied Sdu UITGEVERS

Wij maken het u gemakkelijk

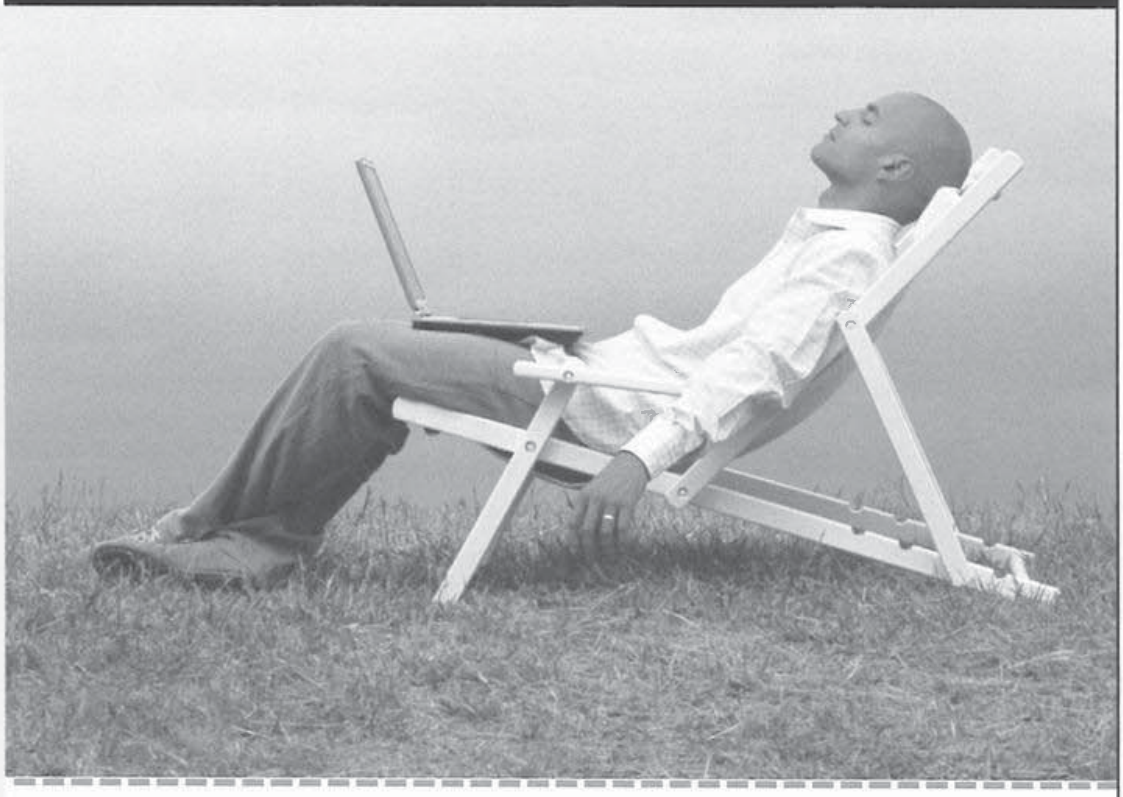

Wilt u weten wanneer het volgende nummer van deze uitgave verschijnt? Of een overzicht van uw abonnement(en) of bestellingen? Ga dan eens naar onze unieke service op onze website. Naast uw (abonnement)gegevens vraagt u ook zo een duplicaat van uw factuur op. Handig voor uw administratie, want u print het meteen.

Of u wijzigt direct uw adresgegevens. Heel gemakkelijk.

www.sdu.nl/service

de snelste link naar uw vakgebied Sdu UITGEVERS

Op de hoogte van de economische ontwikkelingen in Nederland?

Een abonnement op *ESB* biedt uitkomst.

ESB verschijnt 26 maal per jaar.

Abonnement particulieren
Artikelcode: TSESBPART

Prijs abonnement: € 99,-
excl. BTW

Voor bedrijven/instellingen, studenten en KVS leden gelden andere tarieven.

Economisch Statistische Berichten (ESB) is een vooraanstaand economisch vakblad en verschijnt 26 maal per jaar. *ESB* signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in dit vakblad economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven.
Ook analyseert *ESB* de belangrijkste ontwikkelingen in de economie.

Naast de artikelen met economische analyses, de ontwikkelingen in het bedrijfsleven en resultaten van Nederlands economisch onderzoek informeert *ESB* u over trends in de conjunctuur, op de arbeidsmarkt, de financiële markten en op het raakvlak van economie en samenleving.

Voor meer informatie kijkt u op www.economie.nl

de snelste link naar uw vakgebied Sdu UITGEVERS